

**Bachelorproef
Professionele Opleidingen
Studiegebied Sociaal-Agogisch Werk**

Academiejaar 2020-2021

Hoe kunnen leraren kinderen met gescheiden ouders helpen op school?

Vanuit een gezinswetenschappelijke visie

Bachelorproef aangeboden door

Yvonne Wanders

tot het behalen van de graad van

Bachelor in de Gezinswetenschappen

Bachelorproefbegeleider

Melina Gorrebeek

Voorwoord

Graag neem ik je heel even mee terug naar het begin van mijn studie Gezinswetenschappen, september 2017. Voor ik begon, had ik nooit gedacht dat mijn leven op zoveel gebieden rijker zou worden. Ik was 41 jaar en stond op een kruispunt in mijn leven. Ik was toen net een jaar gescheiden en mama van een dochter van acht jaar. Met een rugzak vol levenservaring en een bachelordiploma Communicatie (uit de vorige eeuw, van 1999) twijfelde ik als werkzoekende welke richting ik uit zou gaan. Zou ik blijven solliciteren of durfde ik aan een nieuw avontuur te beginnen? De opleiding Psychologie stond al lang op mijn wensenlijst. Daarvoor haalde ik een toegangsdiploma op een universiteit in Engeland. De opleiding Gezinswetenschappen kende ik niet, maar mijn BFF, die jaren geleden haar diploma had behaald, was ervan overtuigd dat dat echt iets voor mij was. Niet veel later was er een open dag en ze bood me aan om op mijn dochter te passen zodat ik kon gaan. Dat duwtje had ik nodig. Ik ging naar de les en heb me daarna ingeschreven (ja, in die volgorde).

In de afgelopen 4 jaar heb ik genoten en gevloekt. Leren voor examens ging niet zo gemakkelijk als vroeger en ook mijn faalangst stak de kop op. Ik keek uit naar elke maandag of dinsdag, naar de treinreis met gezin SYL naar Schaarbeek, naar de boeiende (en soms minder boeiende) lessen van docenten die met één been in de praktijk stonden. Ik heb er nieuwe vriendschappen opgebouwd die hopelijk voor het leven zijn. Ondertussen ben ik gaan coousen en heb ik een geweldige job als Groepswerker bij Inloopteam Zuidrand. Ik werk er met prachtige ouders en kinderen in verschillende Huizen van het Kind in Antwerpen.

Deze bachelorproef had er niet gelegen zonder mijn fantastische vrienden, familie, maar natuurlijk ook docenten en andere medewerkers van de Odisee Hogeschool. Ik wil hier de belangrijkste bedanken, maar het waren er zeker meer. Natuurlijk als eerste Kathleen, zonder haar was ik nu geen gezinswetenschapper. Trees, die mij als Nederlandse met tekeningen heeft laten inzien dat België negen regeringen heeft. Evi, Tom, Bo en Arthur, mijn huisgenoten die mijn ups en downs op de voet hebben gevolgd en me zelfs koffie en taart brachten als ik me opsloot om te studeren. Joke, Sara, Marijke, Inge, Birgit, Mirjam, die me succes wensten op zoveel momenten. Net als mijn ouders die voelbaar trots zijn op mij. Liesbeth Devriendt die ons aan het eind van het eerste jaar project een medaille gaf omdat we winnaars waren. Manu Keirse omdat ik zo dankbaar ben dat hij ons les heeft gegeven over rouw en verdriet. Melina Gorrebeeck die me bij deze bachelorproef telkens terug op de rails zette als ik voor mijn gevoel was afgedwaald en die in mij geloofde. Daardoor geloofde ik meer in mezelf. Nina, mijn dochter, die zo zelfstandig kon werken als mama weer eens moest studeren. Allebei hebben we uren geklopt achter de laptop (danku Sims4).

Lest best...wil ik Rosanne (Rosie) en Liesbet (Lizzy), veel meer dan studievriendinnen alleen, ontzettend bedanken dat zij op mijn pad zijn gekomen. Ik heb heel veel aan hen te danken. Samen hebben we gestudeerd, verjaardagen en vakanties gevierd, gehuild en veel gelachen. Ik zal onze intense studietijd missen, maar ik ben er zeker van dat we verbonden blijven. We dromen ervan om gezamenlijk in bijberoep een praktijk te starten.

Tot slot wens ik je met enige trots veel plezier met het lezen van dit eindwerk van mijn studie. Bijna vergeet ik nog de geïnterviewden en respondenten te bedanken die input hebben geleverd voor deze bachelorproef: BEDANKT!

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1	Probleemstelling, verkenning en veranderingsdoel	6
1.1	Probleemstelling	6
1.1.1	Centrale onderzoeksvraag en deelvragen	7
1.2	Praktijkgerichte probleemverkenning	8
1.2.1	Beschrijving informatiebronnen en anonimiteit	8
1.2.2	Beschrijving van de praktijksituatie	9
1.3	Veranderingsdoelen	13
Hoofdstuk 2	Een ontwikkelingspsychologisch perspectief	14
2.1	Een ingrijpend proces voor kinderen	14
2.2	Extra psychologische ontwikkelingstaken	16
2.3	Risico- en beschermingsfactoren	18
2.3.1	Kindfactoren	18
2.3.2	Omgevingsfactoren.....	19
2.4	Conclusie	20
Hoofdstuk 3	Zorgtaken in het onderwijs	22
3.1	Fase 0: Brede basiszorg	23
3.1.1	Gedrags- en/of emotionele problemen in fase 0	24
3.2	Fase 1: Verhoogde zorg	25
3.2.1	Gedrags- en/of emotionele problemen in fase 1	26
3.3	Fase 2: Uitbreiding van de zorg	27
3.4	Verlies en rouw bij kinderen	28
3.4.1	Beschermende factoren tegen stemmingsproblemen.....	29
3.5	Conclusie	30
Hoofdstuk 4	Communicatie tussen school en gescheiden ouders	32
4.1	Recht op informatie	32
4.1.1	Ambtsgeheim en beroepsgeheim.....	33
4.2	Scheidingsprotocol en afspraken	34
4.2.1	Gesprekken met ouders.....	36

4.2.2	Gesprekken met kinderen	36
4.3	Conclusie	37
Hoofdstuk 5 Veranderingsvoorstellen		38
5.1	Inventariseren van ondersteuningsbehoeften bij scheidingsituaties	38
5.2	Scheidingsprotocol op school.....	41
5.3	Kennis delen over signalen bij kinderen in scheidingsituaties	43
5.3.1	Informatiefiche over kinderen met gescheiden ouders	44
Hoofdstuk 6 Algemeen besluit		48
Hoofdstuk 7 Literatuurlijst.....		50

Inleiding

Cijfers over het aantal huwelijken die eindigen in een scheiding zijn er volop. Voor deze bachelorproef ging ik op zoek naar een cijfer over het aantal kinderen in een klas van een basisschool die een scheidingssituatie meemaakten. Dat zijn er zes! Gemiddeld een vierde van het aantal kinderen in een klas wordt opgevoed door twee ouders apart, in twee verschillende huizen in twee andere omgevingen. Een school kan een constante factor zijn in zo'n woelige periode waarin alles verandert. Dan moet een school wel op de hoogte zijn van de situatie thuis. Niets is zo vervelend als je als leraar tegenover twee ouders zit bij het oudercontact en je daarna het kind hoort vertellen dat de nieuwe vriend van de moeder erbij was en niet de papa. En wat doe je als leraar als een kind voor Moederdag iets wilt maken voor de plusmama en niet voor de eigen mama omdat de vader dat niet toestaat? Om als schoolteam kinderen beter te kunnen ondersteunen in de leer- en opvoedingsbehoeften, moet een school kennis hebben van de gezinssituatie.

Dit eindwerk onderzoekt op welke manier(en) leraren van basisscholen hun leerlingen, die een scheidingssituatie meemaken of hebben meegemaakt, effectief kunnen ondersteunen. Als gezinswetenschapper ben ik opgeleid om een situatie vanuit verschillende invalshoeken te bekijken. Er komen drie invalshoeken aan bod, gevolgd door drie verbetervoorstellen. Het eerste hoofdstuk beschrijft de probleemstelling, de praktijkgerichte probleemverkenning en het veranderingsdoel. Het tweede hoofdstuk gaat in op het ontwikkelingspsychologische perspectief. Het beschrijft welke extra ontwikkelingstaken kinderen hebben uit een gebroken gezin. Er worden beschermings- en risicofactoren genoemd. Het derde hoofdstuk staat in het teken van de zorgtaken in het onderwijs. Vanuit de verschillende fasen in de zorg op school wordt naar kinderen in scheidingssituaties gekeken. Het vierde hoofdstuk beschrijft de derde invalshoek: communicatie tussen school en gescheiden ouders. Er wordt aandacht besteed aan het recht op informatie, gesprekken met gescheiden ouders en kinderen. Daarna komen er in het vijfde hoofdstuk drie verbetervoorstellen aan bod en tot slot volgt er een algemeen besluit.

Hoofdstuk 1 Probleemstelling, verkenning en veranderingsdoel

1.1 Probleemstelling

Hoeveel leerlingen in een klas komen er uit een gebroken gezin? In hoeverre kunnen leraren hun leerlingen bijstaan in een doorgaans moeilijke periode in hun leven? Leraren zijn veelal, buiten de ouders natuurlijk, de personen die een kind het meeste ziet. Zo ontdekte ik in het eerste jaar van Gezinswetenschappen bij het project 'Bemiddeling in echtscheidingssituaties' een interessante masterthesis. De titel luidt: Gebroken gezinnen. Door professionals waargenomen signalen van scheidingsproblematiek als indicatie voor hulpverlening (Haartsen, 2017). Het ging om een onderzoek waarbij de kennis van hulpverleners over de signalen van scheidingsproblematiek werd geïnventariseerd. Uit het onderzoek kwamen 53 signalen naar voren die professionals met een pedagogische taak kunnen ondersteunen bij de herkenning van scheidingsproblematiek. Ik was enorm verrast en wist toen al dat ik hiermee iets wilde doen tijdens mijn bachelorproef.

In het derde jaar van Gezinswetenschappen ging ik enthousiast op zoek naar een praktijkgerichte probleemsituatie en benaderde daarvoor verschillende organisaties. Tegelijk wilde ik ook mijn stage doorbrengen in een organisatie met kinderen in een scheidingssituatie. Van basisscholen tot hulpverleningsorganisaties en individuele kindercoaches, tientallen heb ik er benaderd, maar helaas zonder succes. Er waren talloze redenen, maar deze is me altijd bijgebleven: "Kinderen in een scheidingssituatie zijn niet onze prioriteit, wij hebben meer te maken met kinderen in armoede". Deze uitspraak kwam van een directeur van een basisschool in Antwerpen. Nu wil ik niet betwisten wat de prioriteit van die school moet zijn, maar het stelde me niet gerust. Misschien ligt er onder de armoedeproblematiek wel een scheiding als oorzaak? Misschien zijn het alleenstaande ouders die moeilijk kunnen rondkomen en tegelijk voor werk en hun gezin zorgen? Deze problematiek, alleenstaande ouders en opvoeden met weinig geld, heb ik besproken tijdens een reeks online bijeenkomsten die ik organiseerde tijdens mijn stage bij Huis van het Kind Borgerhout. Maar nog altijd had ik geen idee van wat scholen nu wel of niet doen voor kinderen met gescheiden ouders.

Dat leraren het heel druk hebben en dat de klassen te vol zijn, dat is bekend. Dat maakt het ook lastig om extra aandacht te vragen voor een bepaalde groep: kinderen in een scheidingssituatie. Tegelijk is een scheidingssituatie al 'zo normaal' dat scholen misschien daarom ook geen prioriteit geven aan kinderen in gebroken gezinnen. Maar dat betekent volgens mij niet dat er dan ook geen aandacht voor hoeft te zijn. Als er wel aandacht is voor armoede of voor pesten op school, waarom dan geen 'protocol' of 'iets' voor het omgaan met kinderen in scheidingssituaties?

Tijdens mijn zoektocht online via websites van verschillende basisscholen in Antwerpen vond ik weinig specifieke informatie voor kinderen met gescheiden ouders. Sterker nog, ik vond dat de schoolreglementen en uitleg over oudercontacten etc. er vanuit gingen dat het bij kinderen om een ouderkoppel gaat, bestaande uit een vader en een moeder. Bij een enkele school konden ouders van hun kind(eren) op het inschrijfformulier invullen dat er een domicilie-adres en een tweede verblijfadres was, maar dat was uitzonderlijk. Ik stelde me allemaal vragen hierbij:

- Is een basisschool op de hoogte van de thuissituatie van haar leerlingen?
- Is er extra zorg mogelijk voor leerlingen in een scheidingssituatie?

- Zijn leraren bekend met signalen van scheidingsproblematiek?
- Weten leraren wat ze beter wel en niet doen of vragen aan leerlingen in een scheidings situatie?
- Wisselen leraren onderling informatie uit over de thuissituatie van hun leerlingen?

Ik vond online een aantal projecten in Vlaanderen (vanuit CAW), waarin aandacht werd gevraagd voor de situatie van kinderen op school in een scheidingssituatie. Maar een structurele aanpak vond ik niet, tot ik via internet het Expertisebureau Kind | School | Scheiding ontdekte. Er bleek dus wel degelijk een organisatie te zijn die zich inzet voor kinderen in scheidingssituaties op school, in Nederland. Ik wilde er alles over weten en nadat ik de website helemaal gelezen had, stuurde ik de eigenaar een mail. Daarin legde ik uit dat ik me voor mijn bachelorproef wilde verdiepen in de ondersteunende rol van leraren op basisscholen bij leerlingen in een scheidingssituatie. Ik legde ook uit dat ik in Antwerpen en omgeving merkte dat er nog weinig aandacht aan wordt besteed en dat ik blij verrast was toen ik het Expertisebureau tegenkwam. Een paar weken later zat ik in Breda bij het bureau en had ik een gesprek met de oprichter. Over de inhoud van dit gesprek schrijf ik later meer. Ik kreeg toen ook een boek, geschreven door de oprichter: *Omgaan met scheiding op school* (Stoop, 2019).

1.1.1 Centrale onderzoeksvraag en deelvragen

Vanuit mijn zoektocht online en gesprekken vanuit de praktijk, wil ik mijn centrale vraag en deelvragen voor mijn bachelorproef als volgt formuleren:

Centrale onderzoeksvraag

Mijn centrale onderzoeksvraag is op mesoniveau geformuleerd (niveau van een organisatie of doelgroep): Op welke manier(en) kunnen leraren van basisscholen hun leerlingen, die een scheidingssituatie meemaken of hebben meegemaakt, effectief ondersteunen?

Bij een scheidingssituatie wordt in deze bachelorproef steeds uitgegaan van een 'normale' scheiding waarbij ouders met elkaar gehuwd waren of samenwoonden en kinderen hebben gekregen. Met 'normale' scheiding wordt geen vechtscheiding of conflictueuze scheiding bedoeld. Niet de scheiding of een gezin op zichzelf, maar de context van het kind, namelijk de school en de rol van een leraar staan centraal. Met 'het kind' of 'de leerling' wordt in alle gevallen 'de minderjarige' bedoeld. Waar 'hij' staat voor een kind of leraar, wordt uiteraard ook 'zij' of 'die' bedoeld.

Deelvragen

- Wat doen leraren van basisscholen op dit moment als het gaat om ondersteuning van leerlingen met gescheiden ouders?
- Wat zijn mogelijke signalen waarmee basisschoolleraars mogelijke scheidingsproblematiek bij leerlingen kunnen herkennen?
- Wat hebben basisschoolleerlingen in een scheidingssituatie nodig?

- Welke rol kan een leraar vervullen als het gaat om ondersteuning van leerlingen in een scheidingssituatie?
- Welke rol speelt het Expertisebureau Kind |School | Scheiding in Nederland?
- Hoe ondersteunen leraren op Nederlandse basisscholen hun leerlingen die een scheidingssituatie meemaken?
- Kan de ondersteuning die leerlingen in Nederland krijgen, ook aangepast en aangeboden worden in Vlaanderen?

Met behulp van deze vragen ga ik de probleemstelling verder verkennen, stel ik een veranderdoel op en werk ik veranderingsvoorstellen uit.

1.2 Praktijkgerichte probleemverkenning

Voor de probleemverkenning op basis van mijn centrale vraag en deelvragen, maak ik gebruik van schriftelijke en mondelinge informatiebronnen. Eerst geef ik meer uitleg over de bronnen, daarna beschrijf ik de praktijksituatie vanuit verschillende bronnen.

1.2.1 Beschrijving informatiebronnen en anonimiteit

Om de doelgroep en problematiek beter te omschrijven, heb ik gebruik gemaakt van schriftelijke en mondelinge informatiebronnen.

Schriftelijke informatiebronnen

Ik heb veel (online) literatuur bestudeerd over basisschoolleerlingen in scheidingssituaties en de mogelijke ondersteunende rol van leraren. De belangrijkste titels waren:

- Gebroken gezinnen: Door professionals waargenomen signalen van scheidingsproblematiek als indicatie voor hulpverlening (Haartsen, 2017),
- Kinderen uit nieuwe gezinnen, handboek voor school en begeleiding (Haverkort & Spruijt, 2012).
- Omgaan met scheiding op school (Stoop, 2019),
- Prodia en het zorgcontinuüm, een handleiding voor scholen om zorgtaken kwaliteitsvol aan te bieden (<https://www.prodiagnostiek.be>)
- School en echtscheiding: Alledaagse begeleiding binnen een schoolbreed beleid (Van der Pluijm & Grevelt, 2013).

Naast het raadplegen van literatuur, wilde ik uitzoeken wat scholen in hun schoolreglementen al bekendmaken over hun visie als het gaat om kinderen van gescheiden ouders. Volgens de werkgroep HoogConflictueuze Scheiding (HCS, met o.a. vertegenwoordigers van het CLB, CAW, K&G) weerspiegelt de visie van de school zich immers al in het inschrijvingsformulier. Wanneer een school heel helder is bij de inschrijving en er voor ouders voldoende ruimte is om de gezinssituatie nauwkeurig te beschrijven, biedt dit houvast aan ouders en kinderen. Vanuit dit kader heb ik drie schoolreglementen van willekeurige scholen in Antwerpen geraadpleegd: De Kolibrie, De Musjes en Sint Ursula.

Omdat ik de bestudering van drie schoolreglementen te beperkt vond en heel graag wilde uitzoeken of basisscholen in de provincie Antwerpen een beleid hebben rond kinderen in scheidingssituaties, heb ik een korte vragenlijst opgesteld. Het was niet de bedoeling een uitgebreid kwantitatief onderzoek op te zetten, maar wel om over meer informatie te beschikken. Hierover schrijf ik uitgebreider in paragraaf 1.2.2.

Mondelinge informatiebronnen

Naast de schriftelijke informatiebronnen, heb ik ook verschillende interviews afgenomen. Het eerste interview was met de eigenaar van het Expertisecentrum Kind | School | Scheiding in Breda, Pieter Stoop. Via hem kreeg ik onder andere praktische voorbeelden en ervaringen van leerlingen in scheidingssituaties op school en reacties van de leraren hierop. Deze kreeg ik ook tijdens mijn tweede interview, een online gesprek met een lerares van een Nederlandse school. Hieronder beschrijf ik kort de achtergrond van deze twee personen. De inhoud van de interviews komt verspreid doorheen deze bachelorproef aan bod.

Pieter Stoop is naast oprichter van het Expertisecentrum Kind | School | Scheiding (EKSS) ook docent en schoolbegeleider op een basisschool in Breda. Als docent kwam hij tot de conclusie dat leraren nauwelijks bewust zijn van het feit dat zij een grote rol kunnen spelen bij hun leerlingen die een scheidingssituatie meemaken. Het viel hem ook op dat leraren onbedoeld fouten maken in het contact met deze kinderen en hun ouders. Samen met twee andere experts, een kindercoach en een specialist in familierecht en mediator, diende hij een idee in tijdens de Divorce Challenge, uitgeschreven door het ministerie van Veiligheid en Justitie in 2016. Zijn idee won en het Expertisecentrum Kind | School | Scheiding was geboren. Sindsdien biedt het EKSS trainingen aan leraren in het basisonderwijs zodat ze worden opgeleid tot scheidingsexperts. De basisscholen behalen daarmee het keurmerk 'ScheidingsExpertSchool'. Met dit keurmerk wordt duidelijk wat de school en de ouders aan elkaar verplicht zijn en wat ze van elkaar mogen verwachten.

Naast een persoonlijk interview met Pieter Stoop heb ik ook een online gesprek gehad met Daniëlle Wijbrandi, een lerares op een Nederlandse basisschool en scheidingsexpert. Met haar heb ik gesproken over de training en over enkele situaties met kinderen in scheidingssituaties die zij heeft meegemaakt op school.

Anonimiteit

In verschillende voorbeelden die ik noem van kinderen in de klas met gescheiden ouders, gebruik ik geen namen ofwel fictieve namen om hun anonimiteit te waarborgen. De namen van de scholen, leraren en zorgcoördinatoren en andere professionals die ik gesproken heb, heb ik, met toestemming van de betrokkenen, wel behouden.

1.2.2 Beschrijving van de praktijksituatie

Voor de beschrijving van een praktijksituatie had ik heel graag tijdens mijn stage gewerkt met kinderen in een scheidingssituatie en leraren op de basisschool. Zoals ik in paragraaf 1.1 al aangaf, heb ik zo'n stageplaats niet gevonden. Na een maandenlange zoektocht heb ik beslist om mijn stage en bachelorproef los te koppelen van elkaar. Mijn stage bracht ik door bij Huis van het Kind in

Borgerhout waar ik enorm veel kansen kreeg. Zo heb ik er een oudergroep opgestart en organiseerde ik online bijeenkomsten voor alleenstaande ouders met kinderen op de basisschool. Ook heb ik op allerlei andere manieren concrete praktijksituaties opgezocht, in de literatuur, via interviews en een vragenlijst. Niet alleen in België, maar ook in Nederland, waar ik veel heb geleerd van het Expertisebureau Kind | School | Scheiding (EKSS).

Interview met Pieter Stoop, eigenaar EKSS

Pieter Stoop, eigenaar van het EKSS vertelde hoe hij zelf als leerkracht vaak te maken kreeg met scheidingsproblematiek bij zijn leerlingen: “Gemiddeld zijn er zes leerlingen per klas waarvan de ouders gescheiden zijn. Je kan dus als school maar beter een protocol met afspraken vastleggen, zodat je niet bij elke situatie het wiel opnieuw moet uitvinden. Scheidingen vinden vooral plaats tijdens de schooljaren en het is een ingrijpende gebeurtenis voor elk kind”. Naast docent en eigenaar van het EKSS is Pieter ook KIES-coach. KIES staat voor Kinderen In Echtscheidings-Situaties en als coach heeft Pieter een opleiding gevolgd en ervaring in het werken met kinderen met gescheiden ouders. KIES begeleiding vindt plaats op school, maar volgens Pieter is er op basisscholen eerst meer bewustwording nodig van scheidingsproblematiek.

Om de bewustwording te vergroten, biedt het EKSS driedaagse trainingen aan voor leerkrachten op de basisschool in Nederland. Ze krijgen daar uitleg over scheidingsproblematiek vanuit professionals uit de Jeugdhulp en ervaringsdeskundigen. Hierbij gaat het om jongeren die zelf een scheiding hebben meegemaakt. Zij vertellen wat de rol van hun klassenleerkracht was tijdens de moeilijke scheidingsperiode. Hiervoor werkt het EKSS samen met Villa Pinedo. Bij Villa Pinedo werken ze met jongeren voor jongeren. Ervaringsdeskundigen worden er Buddy's genoemd. Dit zijn jongeren tussen de 18 en 26 jaar met gescheiden ouders, die een training hebben gevolgd om Buddy te worden. Ze werken volledig online via de MyBuddy App en zijn er voor kinderen en jongeren van 10 tot en met 23 jaar. In open brieven vragen ze ook aandacht voor hun situatie. Pieter vertelde me over een brief die kinderen van gescheiden ouders hebben geschreven aan alle leerkrachten in Nederland. Het maakt duidelijk waar jongeren mee worstelen. Hieronder publiceer ik enkel regels uit de brief als praktijkvoorbeeld. De volledige brief is te raadplegen via <https://www.villapinedo.nl/open-brieven/>

Aan alle leraren & leraressen van Nederland,

Onze ouders zijn gescheiden. Dat valt niet mee en daar hebben we soms best last van. Ook als we op school zitten. Als je thuis steeds geconfronteerd wordt met ouders die ruzie hebben, je moeder die de hele dag moet huilen of je moet wennen aan een nieuw huis met een stiefvader, dan snap je misschien wel dat we ons soms moeilijk kunnen concentreren. We willen wel, maar het lukt soms niet.

Sommigen van ons gaan juist keihard werken om maar niet te verdrinken in alle ellende thuis en halen goede cijfers. Anderen doen niks meer. Ze

denken steeds aan hun vader die ergens alleen in een tuinhuisje woont of hun moeder die wil dat haar nieuwe vriend 'papa' genoemd wordt.....

Jij kunt het verschil maken. Wist je dat 5 minuten persoonlijke aandacht van jou, voor onze situatie, het verschil kan maken? Tussen een rottige of een fijne schooltijd? Tussen wel of niet ons eindexamen halen?

Jij kan die leraar zijn, waarvan we later zeggen: "Dat was een toffe! Die heeft naar me geluisterd en stond voor me klaar als ik het nodig had. Dat heeft mijn schooltijd net iets makkelijker gemaakt toen ik het zelf zo moeilijk had."

Alvast bedankt voor je steun en je begrip, al is het maar 5 minuten in de maand.

*Namens alle jongeren van Vila Pinedo,
de plek voor jongeren met gescheiden ouders (Villa Pinedo, 2021)*

Volgens Pieter zijn leraren die de training tot ScheidingsExpert bij het EKSS hebben gevolgd, zekerder geworden in de omgang met gescheiden ouders en daardoor een serieuze gesprekspartner. Ze hebben ook tools in handen gekregen om aan een Scheidingsprotocol op school te werken. Pieter is ervan overtuigd dat leraren hiermee beter in staat zijn om te handelen. "Hun stressniveau zal dalen en zelfs de kans op uitval wordt verminderd", aldus Pieter. Naast trainingen, biedt het EKSS de getrainde leraren ook een afgeschermd online community waardoor ze in verbinding kunnen blijven met elkaar, ongeacht welke school. Zo ontstaat er een netwerk van leraren die elkaar kunnen ondersteunen bij de zorg voor leerlingen met gescheiden ouders.

Interview met lerares Daniëlle Wijbrandi

Een lerares die de training volgde, Daniëlle Wijbrandi, merkte op dat ze na de training veel meer betrokkenheid toont naar beide ouders, terwijl ze ervoor alleen contact had met de ouder die ze het meeste zag aan school. Daniëlle is naast leerkracht ook vertrouwenspersoon op basisschool Dr. De Visserschool in Breda en gedragsexpert op verschillende scholen. Zo helpt ze bij uitdagingen in moeilijke groepen, bijvoorbeeld via Rots & Water trainingen. Nu ze ScheidingsExpert is op haar school, maakt ze ook andere leraren ervan bewust dat zij als leerkracht vaak de eerste gesprekspartner zijn van gescheiden ouders, buiten de familie- en vriendenkring. Een neutrale en onpartijdige houding van een leerkracht is hierbij erg belangrijk.

"Een leraar denkt in het belang van een kind, niet vanuit de ene of andere ouder", vertelde Daniëlle. "En we vinden niks gek", voegde ze eraan toe. "Ouders schamen zich soms om aan een leerkracht te vertellen dat ze gaan scheiden, maar wij vinden het fijn dat we op de hoogte worden gebracht zodat een kind niet met een geheim op school moet rondlopen. Als leraar kunnen we ons gedrag hierop aanpassen. We kunnen met het kind en de ouders afstemmen of we het nieuws in de klas vertellen of niet. Een verjaardag en feestdagen zoals Sinterklaas en Kerst zullen ook anders verlopen

en ook daar moeten we rekening mee houden. Voor ieder kind is dat anders. Zo heb ik verschillende leerlingen gekend die hun gymspullen niet bij hadden omdat ze nog bij de andere ouder lagen. Het ene kind barstte in tranen uit, de ander maakte er geen punt van en deed mee in zijn hemd. Als leraar moeten we begrip tonen voor de situatie en de emoties die erbij horen. Een kind heeft steun nodig en straffen heeft geen enkele zin. Als school veranderen we de situatie niet, maar ik heb wel het gevoel dat er nu meer dan voorheen een open houding is tussen gescheiden ouders en het schoolteam”.

Schoolreglementen als praktijkvoorbeeld

Om in kaart te brengen wat scholen in Antwerpen doen voor ouders en kinderen in een scheidingssituatie heb ik drie schoolreglementen van willekeurige scholen in Antwerpen geraadpleegd: De Kolibrie, De Musjes en Sint Ursula. Ik bespreek hiervan het onderdeel ‘ouders’.

Bij de stedelijke kleuterschool De Musjes staat in het algemeen schoolreglement onder het kopje ‘ouders’, de volgende tekst: *“Met ‘ouders’ bedoelen we de opvoedingsverantwoordelijken. Dit zijn:*

- *de personen die gezag hebben over het kind*
- *de personen die beslissingen nemen over de opvoeding en over het dagelijks leven van het kind.*

In beide gevallen kan het ook één persoon zijn die deze taken opneemt. Als er onderlinge afspraken zijn tussen de ouders die een invloed hebben op het schoolgebeuren, vragen we om de school hiervan op de hoogte te brengen”.

Bij stedelijke basisschool De Kolibrie staat naast bovenstaande tekst ook nog de volgende relevante informatie in het interne schoolreglement onder het kopje ‘leerlingendossier’: *“Wanneer in de loop van het schooljaar het thuisadres verandert, het telefoonnummer, de werksituatie van één van beide ouders of de familiale toestand in het algemeen, dan moet dit zo vlug mogelijk gemeld worden op het secretariaat van de school. Zo kan het administratieve dossier van uw kind aangepast worden”.*

Bij de katholieke basisschool Sint-Ursula staat er in het schoolreglement wel specifieke informatie over kinderen en ouders in scheidingssituaties, o.a. onder het kopje ‘inschrijven van leerlingen’: *“Bij de inschrijving van jullie kind, zullen we jullie bevragen over de organisatie van het ouderlijk gezag, de gezinssamenstelling, de verblijfsregeling,...”.*

Vragenlijst voor zorgcoördinatoren

Naast de drie schoolreglementen heb ik een vragenlijst opgesteld voor zorgcoördinatoren met de vraag wat zij doen voor kinderen en ouders in scheidingssituaties. De korte vragenlijst heb ik opgesteld op basis van een tool in het boek ‘Omgaan met scheiding op school’ van Pieter Stoop (2019). Ik heb de vragen per mail gestuurd naar 200 zorgcoördinatoren van basisscholen in de provincie Antwerpen. In de periode van 11 mei tot en met 21 mei 2021 kon de vragenlijst met tien vragen online worden ingevuld via het platform SurveyMonkey. In totaal heb ik 39 ingevulde vragenlijsten ontvangen en verder uitgewerkt. Inhoudelijk komen de vragen en resultaten in hoofdstuk 4 aan bod: Communicatie tussen school en gescheiden ouders.

1.3 Veranderingsdoelen

Op basis van mijn probleemstelling, centrale onderzoeksvraag, deelvragen en probleemverkenning, formuleer ik hieronder mijn veranderingsdoelen.

Elke basisschool heeft te maken met kinderen in scheidingsituaties. Toch hebben nog maar weinig scholen hierover duidelijk vastgelegde afspraken, een visie of beleid. Ik wil graag scholen bewust maken van scheidingsproblematiek op school. Mijn doel is om scholen te versterken bij de ondersteuning van kinderen met gescheiden ouders. Om zinvolle ondersteuning te bieden, stel ik voor om eerst de behoeften van een schoolteam te inventariseren. Daarnaast stel ik voor om een scheidingsprotocol op te stellen waarin duidelijk de verwachtingen en verplichtingen staan van de school en gescheiden ouders. Een ander veranderingsvoorstel is om kennis te delen over kinderen in scheidingsituaties. Daarvoor reik ik verschillende methodieken aan en ontwikkelde ik een informatiefiche om leerkrachten, CLB-medewerkers, maar ook ouders te informeren en te sensibiliseren. Het uiteindelijke doel is om de thuissituatie van kinderen met gescheiden ouders als belangrijke context meer op de agenda te zetten van basisscholen.

Hoofdstuk 2 Een ontwikkelingspsychologisch perspectief

Aan de hand van drie invalshoeken werk ik aan mijn veranderingdoelen die ik in het vorige hoofdstuk heb beschreven. De invalshoeken zijn:

1. Een ontwikkelingspsychologisch perspectief
2. Zorgtaken in het onderwijs
3. Communicatie tussen scholen en ouders in een scheidingssituatie

Als eerste verken en beschrijf ik kinderen in een scheidingssituatie vanuit een ontwikkelingspsychologisch perspectief. Welke extra ontwikkelingstaken hebben kinderen met gescheiden ouders ten opzichte van andere kinderen waarvan de gezinssituatie nog intact is? Welke mogelijke problemen rond loyaliteit en parentificatie kunnen ontstaan? Wat heeft een kind met gescheiden ouders nodig om zich in alle rust te ontwikkelen op school?

Haverkort en Spruijt (2012) geven aan dat kinderen in een scheidingssituatie allereerst een bekende gezinssituatie moeten leren loslaten. Ze moeten ook wennen aan een nieuwe situatie en vaak ook leren omgaan met een tweede scheiding, omdat bijna de helft van alle nieuwe gezinnen opnieuw uiteen valt. Daarbij krijgen kinderen vaak te maken met loyaliteitsconflicten en gevoelens van rouw en verdriet. Het is logisch dat dit voor veel onrust, onzekerheid en spanning zorgt en van invloed is op de schoolresultaten en het welzijn van het kind.

Elk kind reageert op unieke wijze op de scheiding van zijn ouders. Volgens Singendonk & Meesters (2012) is de reactie van een kind voor een deel afhankelijk van de leeftijd en voor een deel van de sociaalemotionele ontwikkeling van het kind. In deze bachelorproef focus ik me op kinderen op de basisschool, in de leeftijd van zes tot en met twaalf jaar. Maar de scheiding kan al eerder hebben plaatsgevonden en daarom bespreek ik ook kort de impact op kinderen jonger dan zes jaar.

2.1 Een ingrijpend proces voor kinderen

Een scheiding is niet alleen voor kinderen, maar zeker voor ouders en andere betrokkenen zoals grootouders een ingrijpend proces. Het echtscheidingsproces kent drie stadia en begint altijd met een crisisstadium, gevolgd door een overgangsstadium waarna het stadium van hernieuwde stabiliteit aanbreekt. In het eerste stadium, de crisis, beslissen ouders om te gaan scheiden, waarna gehuwden een echtscheidingsprocedure doorlopen bij de rechtbank. Voor kinderen is het crisisstadium vaak een onzekere periode die soms wel twee tot drie jaar kan duren. Vooral in het begin weten ze niet waar ze gaan wonen en wanneer ze welke ouder zien. Na het crisisstadium volgt het overgangsstadium waarin alle gezinsleden en betrokkenen zich moeten aanpassen aan een nieuwe gezinsstructuur met veranderende rolpatronen. Kinderen ervaren deze periode als extra stressvol omdat er in elke situatie één ouder verhuist en ze dus (gedeeltelijk) ook verhuizen. Het kan wederom twee tot drie jaar duren voordat er opnieuw een evenwicht wordt gevonden in de gezinssituaties. Dan is er sprake van hernieuwde stabiliteit. In welke mate kinderen de impact van een scheiding op hun leven kunnen begrijpen en emoties ervaren, is afhankelijk van hun leeftijd en het ontwikkelingsstadium waarin ze zich bevinden (Singendonk & Meesters, 2012).

Kinderen tot twee jaar zullen nog weinig beseffen wat de scheiding van hun ouders betekent. Ze kunnen nog niet vertellen wat ze voelen en raken sneller in de war als de dagelijkse structuur ineens

verandert. Ze hebben nog geen besef van tijd, oorzaak en gevolg. Ze kunnen al wel verdriet en spanningen bij anderen waarnemen en daar actief iets aan proberen te doen. Ze gaan bijvoorbeeld een ouder troosten en laten daarmee al heel jong pro sociaal gedrag zien (Singendonk & Meesters, 2012). Dreumesen tussen de 18 – 24 maanden beseffen dat iets bestaat, ook al zien ze het niet, de zogenaamde objectpermanentie. Ze weten dus dat de andere ouder bestaat, als de ene ouder voor hen zorgt. Het kind heeft een interne representatie van de andere ouder.

Kinderen tussen twee en vier jaar begrijpen en verwerken allerlei informatie op een heel eenvoudig niveau. Ze kunnen nog geen lange periode qua tijd overzien en leggen nog geen oorzaak-gevolg verbanden. Ze herkennen wel patronen of schema's als bepaalde gebeurtenissen regelmatig en consequent voorkomen, bijvoorbeeld 'in het weekend ga ik naar papa'. Er ontstaat stress als er verwarring is als het eens anders verloopt dan het vaste schema. Het gezin is de belangrijkste plaats waar peuters en kleuters hun sociale vaardigheden oefenen en ervaringen opdoen. Vanaf vier jaar beseffen ze hoe hun gezin eruit ziet in vergelijking met andere gezinnen en tonen ze veel interesse in familieverbanden.

Kinderen tot en met zeven jaar kunnen zich nog niet in de ouders verplaatsen. Ze denken sterk egocentrisch en denken vaak dat hun ouders vanwege hen uit elkaar gaan. Ze kunnen nog niet alle factoren tegelijk overzien en begrijpen. De angst die bijna altijd voorkomt bij kinderen na een scheiding is separatieangst. Ze beseffen dat als één ouder weggaat, de andere ook kan weggaan. Wisselingen tussen ouders zijn voor kinderen moeilijk en kunnen voor veel stress zorgen. Een kind heeft tijd nodig om zich aan te passen.

Kinderen vanaf zeven jaar kunnen zich wel verplaatsen in de situatie van hun ouders en doen dit vanuit hun eigen perspectief. Ze maken zich zorgen over bijvoorbeeld wie er nu moet koken voor papa? Ze zijn nog te jong om rekening te houden met de intenties van het gedrag van hun ouders. Veel kinderen verwachten dat hun ouders weer bij elkaar gaan wonen, ook al hebben de ouders verteld dat dat niet meer gaat gebeuren. Zelfs nog jaren na een scheiding kunnen kinderen fantaseren dat hun ouders terug bij elkaar komen (Singendonk & Meesters, 2012).

Alle kinderen kunnen veel steun gebruiken van familie, school en hun sociale omgeving in de periode voor, tijdens en na een scheiding. Helaas blijkt dat het sociale netwerk van het gezin vaak ook uiteen valt, omdat vrienden en familie afwachtend zijn en geen kant willen kiezen. De ouders hebben het vaak te druk met zichzelf waardoor kinderen snel aan hun lot worden overgelaten. Kinderen zijn geheel afhankelijk van initiatieven uit hun omgeving. Ze bouwen een apart leven op met de vader een apart leven met de moeder. Het gezamenlijke verleden blijft, maar er is geen gezamenlijke toekomst. Omdat ze meer op zichzelf zijn aangewezen, leren ze om veel dingen alleen op te lossen. De taken die vader of moeder had in het gezin, worden gedeeltelijk door kinderen overgenomen na een scheiding. Als ze waardering krijgen voor de hulp die ze bieden, bijvoorbeeld in de huishouding, dan ervaren kinderen deze extra taken als positief.

De loyaliteit van een kind

Bijna alle kinderen krijgen tijdens de scheiding te maken met loyaliteitsconflicten. Er is sprake van een 'existentiële' loyaliteit of een 'bestaansverbondenheid' tussen ouders en hun kind(eren). Een kind bestaat dankzij zijn ouders en wil van nature verbonden zijn met beide ouders (Emmery en Wiewauters, 2016). Kinderen kunnen al snel het gevoel hebben dat ze een keuze moeten maken

tussen de ene of de andere ouder, ook al benadrukken beide ouders dat ze niet moeten kiezen. Vooral kinderen van negen tot en met dertien jaar zijn gevoelig aan de druk die ouders (on)bewust uitoefenen. Door niet te kiezen voor de ene of andere ouder kan een kind zich ook ontrouw voelen ten opzichte van beide ouders. Kinderen van deze leeftijd denken nog veel in goed-slecht, omdat ze nog niet kunnen omgaan met allerlei aspecten in hun morele oordeelsvorming. Ook kunnen kinderen bang zijn om de ene ouder meer tijd en aandacht te geven dan de ander.

Elk kind heeft na de scheiding het recht om de relatie met allebei de ouders in stand te houden, zonder zich er schuldig over te voelen (Singendonk & Meesters, 2012). Kinderen die als boodschapper worden gebruikt tussen de ouders of die de ene ouder slecht horen spreken over de andere ouder, ervaren veel stress. Ze komen in een gespleten loyaliteit terecht, staan tussen twee vuren en voelen zich machteloos (Emmery en Wiewauters, 2016).

2.2 Extra psychologische ontwikkelingstaken

Kinderen met gescheiden ouders moeten naast de 'gewone' ontwikkelingstaken, nog een aantal extra psychologische ontwikkelingstaken volbrengen. Kinderen moeten de scheiding leren begrijpen en accepteren en daarbij leren omgaan met gevoelens van verlies en schuld (Wallerstein & Blakeslee, 1989).

Scheiding leren begrijpen en accepteren

Vanaf zes jaar begrijpen kinderen redelijk wat de scheiding voor hen betekent en wat de consequenties zijn. Toch kunnen ze nog heel verward reageren omdat ze nog niet over voldoende vaardigheden beschikken om goed met de situatie om te gaan. De situatie begrijpen is niet hetzelfde als de situatie accepteren, maar het maakt het acceptatieproces wel gemakkelijker. Om een scheiding te kunnen verwerken, is het belangrijk om te kunnen praten over gevoelens die horen bij de scheiding. Pas in de adolescentiefase (van 12 tot 22 jaar) begrijpen pubers of jong volwassenen de echte reden voor de scheiding, soms zelf nooit. Het leren begrijpen van de scheiding verloopt dus in twee fasen: eerst kan een kind fantasie en werkelijkheid van elkaar onderscheiden en pas daarna begrijpt het kind waarom de ouders gescheiden zijn (Singendonk & Meesters, 2012).

Jongeren ervaren schaamte- en loyaliteitsgevoelens ten opzichte van beide ouders om met hen over hun eigen gevoelens te praten. Net daarom is het belangrijk dat ze een vertrouwenspersoon buiten het gezin hebben met wie ze over hun ervaringen en gevoelens kunnen praten. Sommige jongeren praten niet graag over de situatie thuis uit angst om 'anders' gevonden te worden. Voor veel kinderen is het niet gemakkelijk om andere volwassenen in vertrouwen te nemen. Ouders kunnen hun kinderen hierbij ondersteunen door hen duidelijk toestemming te geven om met anderen over de situatie thuis te praten. Ze kunnen hen duidelijk maken dat leraren en anderen die regelmatig contact hebben met de kinderen, beter begrijpen wat er aan de hand is als ze erover praten. Daarbij is het evident dat volwassenen in gesprekken met kinderen rekening houden met hun leeftijd en het ontwikkelingsniveau. Een open houding zonder vooroordelen naar de kinderen en de ouders is hierbij erg belangrijk (Singendonk & Meesters, 2012). Meer hierover staat in Hoofdstuk 4.

Twee verliezen verwerken

Na een scheiding hebben kinderen twee verliezen te verwerken: een verlies aan structuur van het 'normale' gezin en een verlies van de dagelijkse aanwezigheid van één van de ouders. Het uit elkaar vallen van een gezin, is in emotioneel opzicht te vergelijken met het verlies van een dierbaar persoon. Zowel ouders als kinderen gaan door een rouwproces. Kinderen geloven vaak niet dat de andere ouder echt weg is en deze ontkenning helpt hen om de realiteit stap voor stap aan te kunnen. Vaak voelen ze zich ook in de steek gelaten wat kan leiden tot agressie. Als de woede afneemt, komt er meer ruimte voor de acceptatie van het permanente karakter van de scheiding. Toch zijn fantasieën over een hereniging heel normaal en kunnen lang duren. Veel kinderen geloven dat als zij heel goed hun best doen, hun ouders weer samenkomen. Als de verschillende pogingen van een kind geen effect hebben, kan het gevoel van eigenwaarde dalen. Ook schuldgevoelens zijn heel normaal. Kinderen voelen zich snel persoonlijk verantwoordelijk voor de scheiding en denken dat als zij beter hun best hadden gedaan, hun ouders nog bij elkaar waren (Keirse, 2002).

Er zijn meer kinderen die een ouder verliezen door een scheiding dan door een overlijden. Toch wordt probleemgedrag in de laatste situatie meestal wel erkend, maar in het eerste geval niet. Bij verdriet na een scheiding hebben kinderen niet zozeer geruststelling nodig, wel hebben ze baat bij een volwassene die hun gevoelens aanvaardt. Een leraar die tegen een leerling zegt dat het inderdaad vreselijk is om een ouder te moeten missen, is goud waard (Keirse, 2002).

De extra psychologische ontwikkelingstaken kunnen de normale ontwikkelingstaken verstoren of vertragen, maar dat hoeft niet. Dat is mede afhankelijk van risico- en beschermende factoren bij de aanpassing aan de scheiding (zie paragraaf 2.3).

Een voorbeeld van een overbelast kind, beschreven door Steinman (1981) en aangehaald door Singendonk en Meesters (2012):

“De negenjarige jongen, die de ene maand bij zijn vader en de andere maand bij zijn moeder woonde, gaf aan dat er veel dingen niet op orde waren. Op school presteerde hij slechter dan hij kon en zijn lage zelfbeeld was niet in overeenstemming met zijn talent. Hij zei: “het grote probleem met co-ouderschap is dat je moet onthouden waar de lepels liggen”. Dit concrete probleem van de lepels weerspiegelde alle andere problemen die hij had, een overheersend gevoel van onevenwichtigheid”.

Naarmate kinderen ouder worden, spelen vrienden en de school een steeds grotere rol in hun leven. Bij veel gescheiden ouders speelt de school een vaste constante factor. Veel kinderen wisselen dan ook vanuit school en niet rechtstreeks vanuit het ene huis naar het andere. Kinderen die via co-ouderschap worden opgevoed, lijken niet op kinderen uit intacte gezinnen, maar op kinderen uit eenoudergezinnen. Deze laatste groep kinderen voelen zich vaak ongelukkiger en zijn minder tevreden met hun leven dan kinderen uit intacte gezinnen, melden Singendonk & Meesters (2012) op basis van cijfers van het CBS (1999).

Voor alle kinderen is het belangrijk dat zij opgroeien in een stabiele, gestructureerde omgeving en voldoende steun krijgen. Als kinderen te weinig zorg, liefde en aandacht krijgen van hun ouders en in plaats daarvan belast worden met de zorgen van de ouders, kan dit leiden tot parentificatie. De behoeften van ouders zijn dan leidend in de relatie en kinderen komen niet meer toe aan het vervullen van hun eigen behoeften (Singendonk & Meesters, 2012).

2.3 Risico- en beschermingsfactoren

Na de scheiding hebben zowel ouders als kinderen doorgaans ruim twee jaar last van spanningen, onzekerheid, verdriet en boosheid. Dit wordt dan ook wel de crisisperiode genoemd. Hierna lukt het de meeste gezinsleden wel om aan de nieuwe gezinssituatie aan te passen. Toch komt het ook vaak voor dat de scheiding en de gevolgen ervan voor psychische, gezondheids- en gedragsproblemen zorgen. Uit verschillende onderzoeken naar risico- en beschermende factoren blijken er bepaalde factoren in het kind een rol te spelen die een kind beschermen of juist extra kwetsbaar maken. Of een kind gevoelig is aan de negatieve gevolgen van een scheiding wordt bepaald door de wisselwerking tussen kindfactoren en omgevingsfactoren. Eerst bekijken we de kindfactoren, daarna de omgevingsfactoren (Singendonk & Meesters, 2012).

2.3.1 Kindfactoren

Bij de aanpassing aan de scheidingssituatie zijn er bepaalde factoren *in* het kind die een rol spelen. Dit zijn:

- Egoveerkracht
- Temperament
- Neuropsychiatrische problemen
- Intelligentie
- Leeftijd
- Geslacht

Eén van de belangrijkste kindfactoren is de egoveerkracht; de flexibiliteit en het incasseringsvermogen van kinderen in stressvolle situaties. Al op zeer jonge leeftijd onderscheiden veerkrachtige kinderen zich van minder veerkrachtige kinderen doordat de eerste groep hun vaardigheden beter benut en minder last heeft van slaap- en eetproblemen. Ze vallen in positieve zin meer op doordat ze heel alert, ondernemend en sociaal zijn. Alhoewel egoveerkracht een factor in het kind is, spelen ook de leefomstandigheden waar in het kind opgroeit een belangrijke rol. In een zeer stressvolle thuissituatie kan ook het meest veerkrachtige kind in de problemen komen (Singendonk & Meesters, 2012).

Een andere belangrijke kindfactor die een rol speelt bij de verwerking van een scheiding is het temperament van een kind. Kinderen met een gemakkelijk temperament zijn doorgaans flexibel en positief ten opzichte van veranderingen. Kinderen met een moeilijk temperament zijn doorgaans heel actief, prikkelbaar en onvoorspelbaar. Ze kunnen vaak heftig en negatief op veranderingen reageren en passen zich traag aan nieuwe situaties aan. Voor kinderen met een moeilijk temperament is een scheidingssituatie dus extra zwaar en er bestaat een grote kans dat ze psychosociale problemen ontwikkelen.

Een kind met neuropsychiatrische problemen zoals ADHD (hyperactiviteit) of een vorm van ASS (autismespectrumstoornissen) of een andere aangeboren stoornis in de ontwikkeling, is extra kwetsbaar. Vaak verergeren de oorspronkelijke gedragsproblemen tijdens en na de scheiding van de ouders.

De intelligentie van een kind is een andere interne factor die een rol speelt bij de aanpassing van het kind na de scheiding van zijn ouders. Intelligente kinderen zijn veerkrachtiger waardoor de kans

op psychosociale problemen klein is. Ze hebben ook meer competenties waardoor hun talenten beter tot uiting komen. Ze zijn beter in staat om met de veranderingen en de daarbij horende verantwoordelijkheden om te gaan.

Tot slot spelen ook leeftijd en geslacht een rol bij de aanpassing aan een scheiding. Jonge kinderen zijn gevoelig voor aspecten binnen de gezinssituatie terwijl oudere kinderen kwetsbaarder zijn voor aspecten buiten het gezin. Oudere kinderen kunnen gemakkelijker zelfstandiger op zoek gaan naar steun buiten het gezin. Uit onderzoek naar verschillen tussen meisjes en jongens, blijkt dat er meer negatieve effecten gevonden zijn bij jongens die lang in een eenoudergezin wonen. Daarnaast blijkt dat een sterke band tussen moeder en dochter in de kinderjaren een beschermende invloed heeft en de kans op psychosociale problemen na de scheiding vermindert bij meisjes. Aan de andere kant kan dezelfde nauwe band tussen moeder en dochter het losmakingsproces in de adolescentie bemoeilijken volgens Singendonk & Meesters (2012) die zich baseren op informatie van Wallerstein & Corbin (1989).

2.3.2 Omgevingsfactoren

Bij de aanpassing aan de scheidingssituatie zijn er factoren *buiten* het kind die een rol spelen. Dit zijn:

- Relatie tussen de ouders
- Ouder-kindrelatie
- Eventuele nieuwe partners van de ouders
- Psychosociale ouderkenmerken
- Relatie tussen broers en zussen
- Steun van andere familieleden, zoals grootouders
- Schoolsituatie
- Relatie met leeftijdsgenoten

Er zijn veel factoren buiten het kind die de aanpassing aan een scheiding beïnvloeden en de belangrijkste is de relatie tussen de ouders na de scheiding. Verbittering tussen ouders is een belangrijke risicofactor. Wanneer kinderen geconfronteerd worden met conflicten tussen de ouders, hebben zij eerder last van depressieve klachten, vertonen ze een tekort aan sociale vaardigheden en verslechtert hun concentratie op school.

De band tussen ouder en kind verandert na een scheiding. Vaak is de relatie met de ouders tijdelijk verslechterd direct na de scheiding omdat ouders eerst vooral bezig zijn met hun eigen problemen en daardoor minder ruimte hebben voor de zorgen van hun kinderen. Als deze periode te lang duurt en kinderen voor hun ouders gaan zorgen in plaats van andersom, spreken we van parentificatie. Het kind heeft dan te weinig mogelijkheden om echt kind te zijn en dit beïnvloedt de ontwikkeling van het kind negatief.

De ouder-kind relatie wordt meestal ook verstoord wanneer een ouder een nieuwe partnerrelatie begint. Daarbij is het heel belangrijk dat kinderen vanaf het begin ervaren dat de relatie met hun vader of moeder even belangrijk is als voor de scheiding. Uit herhaald onderzoek blijkt dat er geen

verband is tussen de tijd die een kind doorbrengt bij een ouder en de sociale en psychische aanpassing van een kind na de scheiding (Singendonk & Meesters, 2012).

De psychosociale kenmerken van ouders bepalen mee de kwaliteit van de interactie tussen ouders en kinderen. Angstige ouders of ouders met een depressie vormen een risicofactor. Ook stress en weinig sociale steun bij verzorgende ouder, meestal de moeder, vormen een risico voor het kind. Ouders met psychosociale problemen willen hun kinderen graag steunen, maar ze kunnen het vaak niet.

Tijdens een scheiding en daarna kan de relatie tussen broers en zussen zowel een beschermende als een risicofactor zijn. Zowel ouders als kinderen hadden de indruk dat de relatie tussen broers en zussen hechter is geworden na de scheiding. Op moeilijker momenten vonden ze steun bij elkaar. Toch zijn er ook nadelen en kan de relatie verslechteren doordat ze meer ruzie kunnen maken en allebei aandacht opeisen van hun vader en moeder.

Een belangrijke beschermende factor kan de relatie met andere familieleden zijn, zoals de grootouders. Voorwaarde is wel dat deze familieleden gericht zijn op de belangen van de kinderen en geen partij kiezen in de scheiding. Als de relatie van de grootouders intact is, kunnen zij hun kleinkinderen laten zien dat relaties wel betrouwbaar en blijvend kunnen zijn.

Naarmate kinderen ouder worden, speelt de schoolsituatie ook een belangrijke rol. Op school kunnen kinderen uit stressvolle thuissituaties even hun zorgen vergeten. Als kinderen behoefte hebben om te praten over hun thuissituatie kunnen ze op school bij andere volwassenen terecht. Leraren en pedagogisch medewerkers kunnen ook ondersteunend zijn op een autoritatieve manier. Ze bieden een veilige, voorspelbare, gestructureerde omgeving waardoor de stress bij kinderen kan verminderen.

Wasserstein en haar collega's (1996) komen tot de conclusie dat steun van leeftijdsgenoten waarmee kinderen een hechte vriendschapsrelatie onderhouden, preventief werkt op het voorkomen van probleemgedrag. Het hebben van één of twee vaste vriendjes, waarbij de vriendschap wederzijds is, is al effectief.

2.4 Conclusie

Deze eerste invalshoek bekeek kinderen met gescheiden ouders vanuit een ontwikkelingspsychologisch perspectief. Het doel was om meer inzicht te bieden in de extra ontwikkelingstaken van kinderen die een scheiding meemaken. Kinderen moeten de scheiding leren begrijpen en accepteren en daarbij leren omgaan met gevoelens van verlies en schuld. Jongere kinderen gaan daar anders mee om dan oudere kinderen. Hoe een kind omgaat met de scheiding en aanpassing aan de nieuwe gezinssituatie, hangt al van verschillende interne en externe beschermingsfactoren. Belangrijke kindfactoren zijn: egoveerkracht, temperament en intelligentie. Enkele belangrijke omgevingsfactoren zijn: relatie tussen de ouders, ouder-kindrelatie en eventuele nieuwe partners van de ouders. Deze factoren zijn heel duidelijk en herkenbaar en vond ik vaak terug in verschillende onderzoeken.

Kinderen passen zich het beste aan als ze niet of weinig worden geconfronteerd met de conflicten van hun ouders. Na de scheiding blijken de schoolprestaties van veel kinderen tijdelijk te verminderen. Over het algemeen blijkt dat kinderen in een scheidingssituatie gemiddeld twee keer zoveel problemen hebben dan kinderen uit intacte gezinnen (Spruijt & Kormos, 2010). Bij een kleine groep kinderen is er na de scheiding sprake van een lager zelfbeeld. Kinderen die meer dan drie jaar in een eenoudergezin leven, hebben vaker psychische problemen dan kinderen uit gezinnen met twee ouders. Kinderen uit eenoudergezinnen zijn vaker afhankelijk, trekken zich vaker terug, geven vaker anderen de schuld en letten minder goed op in de klas.

In verschillende onderzoeken zocht men naar een verband tussen de scheidingservaring als kind en het voorkomen van depressie op latere leeftijd. De scheiding op zichzelf voorspelt geen depressie, wel spelen een aantal specifieke risico- en beschermingsfactoren een belangrijke rol. Dit zijn de kwaliteit van de ouder-kindrelatie, de relatie tussen de ouders voor en na de scheiding en het meemaken van stressvolle gebeurtenissen. Genoeg sociale steun en zelf een goede partnerrelatie hebben, vormen waardevolle beschermende factoren bij het voorkomen van een depressie (O'Connor, 1999). Goed contact met grootouders en andere familieleden, maar ook de relatie met leeftijdsgenoten en leraren op school, kunnen het kind en zijn gezin steun bieden.

Hoofdstuk 3 Zorgtaken in het onderwijs

Mijn tweede invalshoek gaat over de zorgtaken in het onderwijs. Ik ben benieuwd wat leraren van basisscholen doen als het gaat om begeleiding van leerlingen in een scheidingssituatie? Welke rol kan een leraar vervullen? Welke rol speelt het Expertisebureau Kind |School | Scheiding in Nederland? Hoe ondersteunen leraren op Nederlandse scholen hun leerlingen die een scheidingssituatie meemaken? Kan de ondersteuning die leerlingen in Nederland krijgen ook aangepast en aangeboden worden in België?

Leraren zien alle kinderen, in tegenstelling tot hulpverleners die pas in aanraking komen met kinderen na probleemgedrag. Een leraar heeft een belangrijke functie in het observeren en signaleren van bepaald gedrag. Leraren zien hun leerlingen vijf dagen in de week in een constante omgeving, zodat ze misschien wel beter dan ouders kunnen opmerken hoe een kind reageert op een scheiding. Het gedrag van een bepaalde leerling kan al veranderen lang voordat er sprake is van een scheiding of juist nog jaren erna duidelijk zichtbaar blijven. Ook kan er helemaal niks merkbaar zijn. Er zijn genoeg scheidingen die ‘goed’ verlopen, waarbij de ouders rekening houden met de kinderen. Toch hebben veel kinderen die een scheiding meemaken tijdelijk extra zorg en aandacht nodig. Over het algemeen laten ze veranderingen zien op sociaal-emotioneel gebied, maar ook kunnen er gedragsproblemen ontstaan of wijzigen de leerprestaties. (Van der Pluijm & Grevelt, 2013).

Volgens het zorgcontinuüm, een handleiding voor scholen om zorgtaken kwaliteitsvol aan te bieden, zijn er vier fases van zorg (Prodiagnostiek, 2021):

Fase 0: Brede basiszorg

Fase 1: Verhoogde zorg

Fase 2: Uitbreiding van zorg met het Handelingsgericht Diagnostisch Traject (HGD-traject)

Fase 3: Individueel Aangepast Curriculum (IAC)

Per fase (0 t/m 2) bekijk ik welke zorg er mogelijk is voor kinderen in een scheidingssituatie. Bij Fase 0 en Fase 1 is de school zelf verantwoordelijk voor de invulling van de zorg. Hierbij kunnen de Pedagogische Begeleidingsdienst (PBD) en het Centrum voor Leerlingenbegeleiding (CLB) ondersteuning bieden. Bij Fase 2 neemt het CLB de regie in handen, samen met de betreffende leerling, ouders en school. Fase 3 laat ik buiten beschouwing omdat er hier sprake is van specifieke onderwijsbehoeften en dit extra aanpassingen vergt die verder gaan dan alleen op het gebied van scheidingsproblematiek.

Naast de ‘algemene’ ofwel brede basiszorg (beschreven in het algemeen diagnostisch protocol) voor leerlingen op school, bestaan er verschillende deelgebieden waarvoor extra zorg mogelijk is. Dit kan zijn op emotioneel vlak, cognitief, motorisch etc. Voor deze bachelorproef bespreek ik naast de algemene zorg ook het deelgebied ‘gedrag en emotie’. Dit komt per fase hieronder ook aan bod. De informatie is afkomstig van protocollen die door CLB-teams (Centrum voor leerlingenbegeleiding), in samenwerking met scholen worden gebruikt binnen het onderwijs.

3.1 Fase 0: Brede basiszorg

In de fase van brede basiszorg biedt een school aan al haar leerlingen dezelfde basiszorg zodat zij zo optimaal mogelijk kunnen leren. Daarbij is er aandacht voor de behoeften van elk kind. De brede basiszorg situeert zich op zeven gebieden (Prodiagnostiek, 2021):

1. Organisatie van het zorgbeleid en het gelijkekansenbeleid
2. Vorming en ondersteuning van het schoolteam
3. Inschrijving- en onthaalbeleid
4. Zorgzaam handelen in de klas
5. Opvolgen van alle leerlingen
6. Betrekken van alle leerlingen
7. Samenwerken met ouders

In het kort licht ik de gebieden toe die van toepassing kunnen zijn bij kinderen in een scheidingssituatie.

Het zorg- en gelijkekansenbeleid dat wordt opgesteld door de school is niet alleen bedoeld voor het schoolteam, maar gaat ook over de communicatie met ouders en leerlingen. Er staan duidelijke afspraken in op het niveau van de school en de klassen. Op school vindt er structureel overleg plaats om het zorgbeleid te optimaliseren. Dit kan gaan over bijvoorbeeld: hoe organiseren we als school oudercontacten, hoe zorgen we ervoor dat we zo actief en helder mogelijk blijven signaleren en registreren, hoe pakken we spijbel- en pestgedrag aan etc.? Bovendien zorgt een schoolteam ervoor dat ze de thuissituatie van alle leerlingen leert kennen en respecteert. Dit is een heel belangrijk aspect als het gaat om kinderen met gescheiden ouders.

In het zorg- en gelijkekansenbeleid staat ook duidelijk wie voor welk aspect van zorg verantwoordelijk is. De schooldirectie coördineert de zorg samen met de zorgverantwoordelijken (zorgcoördinatoren en leerlingenbegeleiders). Ze werken duidelijke procedures uit en beslissen bijvoorbeeld om begeleiding te starten voor leerlingen en werken daarvoor samen met externe partners (Struyf, Adriaensens & Verschueren, 2013).

Het onthaal-en inschrijvingsbeleid is een heel belangrijk onderdeel in de fase van brede basiszorg, dus ook voor kinderen in een scheidingssituatie. Het allereerste persoonlijke contact tussen een school en ouders vindt meestal plaats tijdens een inschrijvingsgesprek. Het zou ideaal zijn als alle scholen kiezen voor een warm onthaal in plaats van een kort gesprek uit administratieve noodzaak. Het is een belangrijke stap om een vertrouwensband op te bouwen met ouders nog voor een kind op school aanwezig is (Struyf, Adriaensens & Verschueren, 2013).

Bij **zorgzaam handelen in de klas** in fase 0 komt het erop neer dat een leerkracht een krachtige leeromgeving creëert. Dit betekent dat een leraar rekening houdt met de psychologische basisbehoeften van elk individu: autonomie, competentie en relationele verbondenheid. Daarbij is er aandacht voor de specifieke achtergrond en de sterktes, moeilijkheden en behoeftes van elke leerling. Snelle signalering en adequate ondersteuning kunnen mogelijke problemen voorkomen. De klas biedt een veilig pedagogisch klimaat waarin de aandacht is gericht op een positief zelfbeeld van leerlingen. Dat betekent ook dat de leraar de sterke kanten en competenties van leerlingen ziet, benoemt en inzet.

Het **opvolgen van alle leerlingen** betekent dat een school voor elke leerling een dossier heeft en aanvult, rekening houdend met het ambtsgeheim. Over het ambtsgeheim volgt meer informatie in het volgende hoofdstuk. Het opvolgen gebeurt om signalen tijdig op te merken en er op een goede manier mee om te gaan. Een leerkracht kan dit zelf doen (fase 0: basiszorg) of na een zorgoverleg (fase 1: verhoogde zorg). Hierbij is het belangrijk om alle ontwikkelingsgebieden van een leerling te bekijken. Voor kinderen in een scheidingssituatie is het van belang om hun extra ontwikkelingsstaken te kennen. Deze staan beschreven in het vorige hoofdstuk.

In de brede basiszorg **betrekken leraren alle leerlingen bij de groep**, omdat een basisgevoel van verbondenheid ervoor zorgt dat leerlingen zich kunnen ontwikkelen. Leraren creëren kansen voor hun leerlingen om naar elkaar te luisteren en om hun mening te geven. Zo wordt er een basis gelegd waarin leerlingen kunnen praten, ook als het moeilijker gaat. Uit de praktijk blijkt namelijk dat ze bij problemen hun eigen situatie, de eventuele gevolgen en een oplossing zelf goed kunnen inschatten. Scholen kunnen bijvoorbeeld leerlingcontacten organiseren waarbij de leraar in een persoonlijk gesprek het rapport bespreekt. Een leerling kan dan zelf aangeven wat hem of haar kan helpen in zijn of haar situatie.

Een schoolteam werkt samen met ouders omdat er sprake is van gedeelde verantwoordelijkheid voor de ontwikkeling van een kind. Voor een kind zijn de ouders en de leerkracht belangrijke personen. Een kind voelt het aan als ouders met elkaar of met de school in conflict zijn en dit heeft een negatieve invloed op de leerprestaties. De school moet er zich van bewust zijn, net als ouders, dat een kind in een loyaliteitsconflict komt wanneer er slecht gesproken wordt over één van de partijen. Dit kwam in het vorige hoofdstuk uitgebreid aan bod. Het is belangrijk dat de school investeert in een constructieve samenwerking met ouders. Dat kan in de vorm van een inschrijvingsgesprek, regelmatig een oudercontact organiseren en gedurende het schooljaar tijdig informatie bieden. Ouders horen te weten bij wie ze in vertrouwen terecht kunnen als ze vragen en/of zorgen hebben (Prodiagnostiek, 2021).

3.1.1 Gedrags- en/of emotionele problemen in fase 0

Normaal gedrag, gedragsproblemen en gedragsstoornissen bevinden zich op een continuüm. Het gedrag van kinderen met gedrags-, emotionele en/of ontwikkelingsproblemen verschilt over het algemeen niet veel, kwalitatief gezien, met het gedrag van kinderen met een gewoon ontwikkelingsverloop. Elk kind is wel eens angstig, koppig, verdrietig of druk. Alleen vertonen kinderen met gedragsproblemen het probleemgedrag vaker, langduriger en vaak ook in verschillende situaties. Een school vervult met kwaliteitsvol onderwijs een belangrijke rol bij het voorkomen en aanpakken van probleemgedrag. Natuurlijk heeft elk kind een eigen netwerk van relaties en is de omgeving waarin het kind opgroeit cruciaal. Wederzijds respect is nodig bij de preventieve aanpak van gedrags- en emotionele problemen. Hierbij kan het CLB, maar ook pedagogische begeleidingsdiensten en organisaties buiten school, zoals het jeugdwerk, vormingswerk en integratiecentra helpen. Emotionele en/of gedragsproblemen kunnen samenhangen met bijvoorbeeld een scheiding en deze situatie is niet altijd zichtbaar voor de (school)omgeving (Prodiagnostiek, 2021).

Op het vlak van **zorgbeleid** heeft een school een duidelijke visie: De school stimuleert de sociaal-emotionele ontwikkeling en voorkomt gedrags-en/of emotionele problemen of pakt deze tijdig aan. Zo kan een school bijvoorbeeld een project uitwerken met 'verdraagzaamheid' als thema. Aan startende leerkrachten kan informatie worden doorgegeven door bijvoorbeeld een begeleidende leerkracht, een buddy. Leerlingen hun emoties leren uiten kan door middel van vakken als drama, muziek en beeldende expressie. Ook zorgt de school voor een preventief beleid voor crisissituaties, rouwverwerking en zelfdoding. Zo kan een school in onverwachte situaties juist handelen volgens een protocol. Hier staat niets bij over een scheidingsprotocol.

Het **onthaal- en inschrijvingsbeleid** begint met een 'zorgzaam' inschrijvingsgesprek, zoals ook in de vorige paragraaf beschreven staat. Dit betekent dat voor een gesprek wordt vastgelegd welke relevante informatie over de sociaal-emotionele ontwikkeling van een leerling wordt verzameld. Aan ouders en leerlingen wordt ook uitgelegd hoe er vertrouwelijk wordt omgegaan met deze informatie.

Zorgzaam handelen en als leraar een voorbeeld geven in de klas, is nog altijd de meest effectieve manier van preventie van gedrags-en emotionele problemen. Met andere woorden: de basishouding van leraren is belangrijk. Het gaat hierbij om de eigen visie, waarden en overtuigingen ten opzichte van de eigen persoon, het beroep van leraar en het onderwijs in het algemeen. Een concreet voorbeeld: Wanneer scheidingskinderen herhaaldelijk hun spullen niet op orde hebben omdat ze die vergeten zijn bij de andere ouder, kan een leraar de situatie erkennen en meehelpen zoeken naar een oplossing. Wanneer leraren eerder negatief reageren, lijden kinderen daar sterk onder. Leerlingen halen veel voordeel uit verbondenheid met één of meer leraren.

Net zoals in de paragraaf 3.1 ook is genoemd, gebeurt **de opvolging van leerlingen** via een leerlingendossier. Uiteraard is hier aandacht voor de sociaal-emotionele ontwikkeling, zoals het gedrag in verschillende situaties en relaties binnen de groep. Als een leraar zich zorgen maakt over bepaalde signalen, kan dit besproken worden in het zorgteam. Dan is er sprake van verhoogde zorg.

Een goede **samenwerking tussen ouders en school** is belangrijk, zeker als het gaat om de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen. Omdat het bespreken van situaties bij ouders erg gevoelig kan liggen, is correct en respectvol taalgebruik nodig. Leraren erkennen ouders in hun deskundigheid als ouder. Leraren kiezen bovenal geen partij voor of tegen een bepaalde ouder of tegen het kind zelf (Prodiagnostiek), 2021. Hierover volgt meer informatie in Hoofdstuk 4: Communicatie tussen school en gescheiden ouders.

3.2 Fase 1: Verhoogde zorg

Als een leerling meer nodig heeft dan de brede basiszorg, kan de school samen met de leerling en ouders beslissen om over te stappen naar verhoogde zorg. Dan wordt gezamenlijk gezocht naar extra mogelijkheden ter ondersteuning van een specifieke leerling. Het zorgteam op school gaat op zoek naar een gerichte aanpak waarbij een CLB-medewerker kan aansluiten als coach, op vraag van de school. Hierbij heeft de klassenleerkracht een belangrijke rol; hij kent het kind het beste.

Elke school kan een eigen werkwijze hanteren, maar het kader is handelingsgerichte diagnostiek (HGD). Hier gaat hierbij om een gefaseerd proces van informatie verzamelen, onderwijsbehoeften en aanpak bepalen, handelen en evalueren. Dit proces verloopt flexibel en/of cyclisch.

De samenstelling van een zorgteam en de aard van een zorgoverleg is afhankelijk van de school zelf. Een klassenleraar legt situaties op tafel van individuele leerlingen en vanuit een breed perspectief wordt alle relevante informatie op systematische wijze verzameld. Ook ouders en leerlingen zelf kunnen hierbij betrokken worden. De onderwijs- en opvoedingsbehoeften van de leerling en de ondersteuningsbehoeften van de leerkracht en ouders worden samen met de besproken acties genoteerd in het leerlingendossier. Dit kan gaan over individuele gesprekken met kinderen, met ouders, maar ook observaties van gedrag in de klas en thuis, gericht op bijvoorbeeld het sociaal-emotionele gedrag van een leerling. Acties gericht op de behoeften aan autonomie, competenties en relationele verbondenheid, hebben een positief effect op een leerling. Als een maatregel ervoor zorgt dat een leerling een klasopdracht beter aankan en dat hij deel blijft uitmaken van de klasgroep, zal hij meer intrinsiek gemotiveerd zijn.

Tijdens een evaluatiemoment bekijkt het zorgteam in hoeverre de vooropgestelde doelen bereikt zijn. Ook wordt herbekeken of een probleem zich voordoet op verschillende ontwikkelingsgebieden of niet (Prodiagnostiek, 2021).

3.2.1 Gedrags- en/of emotionele problemen in fase 1

In deze fase staat beschreven hoe een school kan omgaan met leerlingen die meer zorg nodig hebben op vlak van gedrag en emotie. Niet alleen de leeftijd van een kind, maar ook het ontwikkelingsniveau is hierbij van belang. Zo kan scheidingsangst bij een kleuter passen binnen zijn ontwikkelingsfase, terwijl dit bij een 11-jarig kind kan wijzen op een probleem. Het is belangrijk om te onderzoeken hoe en wanneer een probleem is ontstaan en waardoor het in stand wordt gehouden. Is er bijvoorbeeld sprake van veel stress door veranderingen in de gezinssamenstelling, door toetsen op school of door een nieuwe leerkracht? Het komt ook voor dat leerlingen via hun gedrag pas jaren na een gebeurtenis, zoals een scheiding of overlijden van een ouder, iets laten merken. Wat er op school gebeurt, kan onrechtstreeks ook te maken hebben met de situatie thuis: faalangst, concentratieproblemen of agressief of depressief gedrag kunnen voortkomen uit een conflictsituatie thuis. Omdat iedereen in een netwerk van relaties leeft, wordt het gedrag en de emoties van een kind in een context bekeken. Zo kan een leerkracht of medeleerling ervoor zorgen dat probleemgedrag blijft voortduren. Een leraar kan bijvoorbeeld te weinig structuur bieden voor leerlingen die hier veel behoefte aan hebben (Prodiagnostiek, 2021).

Tijdens een zorgoverleg kan het gedrag van een leerling door verschillende leraren anders beleefd en benoemd worden. Ook is er aandacht voor positieve aspecten van het gedrag, zoals: waar is deze leerling vooral in geïnteresseerd? Dit kan de basis vormen voor een goede oplossing. Vaak kunnen leerlingen hun gedrag zelf verklaren en mee nadenken over oplossingen. Daarom is in gesprek gaan met leerlingen erg belangrijk. Zo kan een leraar zijn zorgen bespreken, maar ook de dingen benoemen die wel goed gaan. Hij kan nagaan of het beeld wel klopt dat hij heeft van een leerling, of dat hij het moet bijstellen. Daarom is het belangrijk dat leerlingen zelf ook weten wie ze

kunnen aanspreken als ze ergens mee zitten. Dat kan de klassenleraar zijn, de zorgleerkracht of een leerlingbegeleider.

Hieronder volgen twee voorbeelden van **onderwijs- en opvoedingsbehoeften** van leerlingen en de eventuele aanpak:

Thomas is veranderd na de scheiding van zijn ouders. Ervoor was hij een enthousiast en actief kind en nu is hij veelal ongeïnteresseerd en lusteloos. De scheiding heeft duidelijk impact op zijn welbevinden, maar ook op zijn schoolse prestaties. De leerkracht heeft er al eens met hem over gesproken. Blijkbaar heeft Thomas behoefte aan een volwassene op school die naar hem luistert.

Voorgestelde aanpak: *de leraar plant samen met de zorgcoördinator enkele gesprekken in met Thomas. Ook wordt in overleg met Thomas een gesprek gepland met zijn ouders. De school wil aan de ouders uitleg geven welke veranderingen ze merken bij hem en de voorgestelde aanpak bespreken.*

Een tweede voorbeeld: *Loes heeft veel last van stress bij onverwachte situaties. Ze heeft behoefte aan een overzichtelijk week- en dagschema en kan bij veranderingen hulp gebruiken van klasgenoten die haar ondersteunen.*

Voorgestelde aanpak: *In overleg met Loes bespreekt de leraar de behoefte aan steun met de klas. De leraar meldt zelf zoveel mogelijk de veranderingen in het week- en dagschema op voorhand met de klas. Elke week heeft Loes een 'assistent', een medeleerling, die haar herinnert aan en ondersteunt bij veranderingen. Als dit niet voldoende is, geeft de assistente de leerkracht een seintje en wordt er gezocht naar andere oplossingen.*

Veel problemen kunnen binnen de schoolmuren worden aangepakt en opgelost. Een leerkracht maakt afspraken met leerlingen en het zorgteam vanuit onderwijs- en opvoedingsbehoeften en evalueert deze. Het is belangrijk dat de motivatie van een leerling behouden blijft. Er zijn veel ondersteunende maatregelen mogelijk:

- Individuele gesprekken
- Werken met 'assistenten', medeleerlingen die kunnen ondersteunen
- Aangepaste materialen en methodes gebruiken, zoals een koptelefoon of De Coole kikker
- Werken of spelen in een aangepaste omgeving, bijvoorbeeld in een klaslokaal terwijl de rest naar de speelplaats gaat.

Sommige problemen zijn groter en kunnen niet binnen de schoolmuren alleen worden aangepakt. Leraren kunnen te maken krijgen met leerlingen met een eetprobleem, met zelfverwonding etc. Na overleg tussen de leerling en ouders wordt het CLB ingeschakeld en gezamenlijk wordt een plan van aanpak besproken (Struyf, Adriaensens & Verschueren, 2013).

3.3 Fase 2: Uitbreiding van de zorg

Voor sommige leerlingen biedt fase 1, verhoogde zorg, nog niet genoeg zorg aan een leerling. Het kan ook heel goed zijn dat de school, ouders en de leerling niet goed weten wat de leerling nodig heeft om zich goed te voelen. In deze situaties schakelt de school het CLB-team in, met

toestemming van de leerling en de ouders. Het CLB gaat dan samen met de leerling, ouders en de school samenwerken. Ouders of de leerling zelf kunnen ook aankloppen bij het CLB. Gezamenlijk bespreken ze welke zorg er nodig is. Daarbij is er extra aandacht voor de situatie op school, de thuiscontext en/of kindkenmerken. Deze laatste zijn besproken in Hoofdstuk 2. De eerder genomen initiatieven vanuit de brede basiszorg en de verhoogde zorg worden hierbij meegenomen. In deze fase krijgt het CLB een actieve leerlingbegeleidende rol en stemt het onderwijs- en opvoedingsaanbod op de zorgvraag van de school, de ouders en de leerling op elkaar af (Struyf, Adriaensens & Verschueren, 2013).

Ook in fase 2 is er een apart protocol voor gedrags- en/of emotionele problemen. Hier ligt de nadruk meer op het indicerende aspect en wordt het gedrag in zijn transactionele context geplaatst. Dit betekent concreet dat het gaat om deze leerling van deze ouders, in deze klas, met deze leraar en medeleerlingen die een moeilijke situatie ervaart. In deze fase, van uitbreiding van de zorg, wordt ook aandacht besteed aan classificerende hypothesen zoals: ADHD, autismespectrumstoornis, gedragsstoornis, depressieve stoornis en angststoornis. Deze stoornissen liggen op een continuüm, de grens tussen 'normaal' en probleemgedrag ligt niet vast. Het is eerder afhankelijk van normen, perceptie en beleving. Het is belangrijk om een onderscheid te maken tussen enerzijds tijdelijke, situatie- of leeftijdsgebonden situaties en anderzijds ernstige en chronische problemen. Het hoeft niet altijd om een gedrags- of ontwikkelingsstoornis te gaan. Emotionele problemen kunnen ook het gevolg zijn van een conflictueuze scheidingssituatie of een psychiatrische problematiek bij één van de ouders. Deze situaties zijn niet altijd bekend voor de (school)omgeving (Prodiagnostiek, 2021).

3.4 Verlies en rouw bij kinderen

Bij de zorgroute in het onderwijs vond ik naast de protocollen 'algemeen' en 'gedrag en 'emotie' nog een interessante bijlage in de materialendatabank die bruikbaar kan zijn voor leraren met leerlingen in een scheidingssituatie. Het gaat over verlies en rouw bij kinderen.

Gevoelens van verdriet en rouw horen niet alleen bij een overlijden van een dierbaar persoon. In totaal zijn er zes levensgebieden waarbinnen een kind verlies kan ervaren. Dit kan lichamelijk, psychologisch of relationeel zijn, op het gebied van ouderschap, school en thuis. Enkele voorbeelden:

-lichamelijk: een kind wordt steeds ouder en daardoor verandert ook het uiterlijk en het lichaam. Er is een groot verschil tussen peuter en adolescent. Door een ziekte of ongeval kan een kind ook tijdelijk of langdurig lichamelijk een verlies ervaren (bijvoorbeeld bij een lichamelijke beperking).

-psychologisch: wanneer een kind naar een volgende ontwikkelingsfase overgaat, kan het een verlies ervaren, bijvoorbeeld een verlies van geborgenheid.

-relationeel: een kind gaat vriendschappen aan en deze kunnen ook weer verdwijnen doordat iemand gaat verhuizen of naar een andere school gaat. Dat kan een gevoel van verlies met zich meebrengen. Kinderen waarvan de ouders scheiden, ervaren ook een gevoel van verlies en rouw. Ze moeten zich aanpassen aan nieuwe dagdagelijkse gezinssituaties en dit brengt veel stress met

zich mee. Als leraren hiervan op de hoogte zijn, kunnen ze beter bepaalde kenmerken van stress en regressie beter plaatsen. Zo kan een kind opnieuw moeite hebben met afscheid nemen of tijdelijk minder geconcentreerd zijn of zelfs last hebben van ongelukjes zoals in de broek plassen.

Een scheiding is voor elk kind stressvol, ongeacht de leeftijd. Toch reageren kinderen anders op de scheiding van hun ouders naar gelang hun leeftijd. Bij peuters is er vaak sprake van verlatingsangst. Ze hebben behoefte aan structuur en stabiliteit. Kleuters hebben vaak het gevoel dat zij de oorzaak zijn van de scheiding en hebben daardoor veel angsten en zijn onzeker over wie er nu voor hen gaat zorgen. Zij ervaren vaak lichamelijke klachten zoals buikpijn en hoofdpijn. Wanneer kinderen de lagere schoolleeftijd bereiken, kunnen kinderen last krijgen van loyaliteitsconflicten. Ze kunnen ook heel boos worden op degene die de beslissing van de scheiding genomen heeft. Ook kunnen kinderen heel neerslachtig zijn.

In deze bijlage over rouw en verlies staat dat het belangrijk is om kinderen aan te leren dat ze de problemen van volwassenen mogen loslaten. Kinderen moeten zich focussen op dingen waar ze blij van worden. Rouwen vraagt veel energie en kinderen kunnen onmogelijk elke minuut van de dag ermee bezig zijn. Ze gaan snel over tot de orde van de dag en gaan op in hun eigen spel (zoals een volwassene zich stort op zijn werk). Hierbij is de manier waarop ouders met de scheiding omgaan erg belangrijk. Ouders die ruzie blijven maken en kinderen betrekken in de ruzies zijn risicofactoren. Beschermende factoren zijn: liefde geven en grenzen blijven stellen (Prodiagnostiek, 2021). Over deze factoren staat meer uitleg in Hoofdstuk 2.

Bij een verlies horen veel onprettige gevoelens. Hierbij is het van groot belang hoe een kind heeft leren omgaan met allerlei emoties. Kinderen proberen veelal onaangename emoties te ontlopen en kunnen zich van anderen gaan isoleren uit angst om opnieuw gekwetst te worden. Ze kunnen ook verward raken omdat er heel veel emoties door elkaar lopen: verdriet, angst, opluchting, eenzaamheid, boosheid, schuld, jaloezie etc. Het meest verwarrende is misschien wel dat ze vooral in het begin, net na de scheidingsmelding, helemaal niets voelen en als het ware 'verdoofd' zijn. Dit is een vorm van dissociatie; een vorm van zelfbescherming waarbij er een 'muur' wordt gezet tussen zichzelf en de werkelijke situatie. Op die manier kan de realiteit rustig en stapje voor stapje doordringen. Het heeft tijd nodig om de cirkel van verdriet en rouw en het aanpassen aan de nieuwe werkelijkheid te doorlopen en een nieuw emotioneel evenwicht te vinden. Als dit proces niet goed doorlopen wordt, kunnen kinderen op lange termijn problemen krijgen bij het leggen van contacten en het omgaan met verlies. Om hier adequaat op in te spelen, is er meer kennis nodig over de signalen, symptomen, intensiteit en duur van het proces van rouw en verdriet bij kinderen. Overigens is het niet ongewoon dat gevoelens van rouw en verdriet als gevolg van een bepaalde gebeurtenis vele jaren later weer even heftig terugkomen, bijvoorbeeld bij een ziekte of overlijden van een familielid (Keirse, 2002).

3.4.1 Beschermende factoren tegen stemmingsproblemen

Wanneer kinderen een ernstig verlies of trauma meemaken, is het belangrijk om preventief op te treden als school. Een leraar kan in gesprek gaan met een leerling, luisteren en vragen beantwoorden op een manier die past bij het leeftijdsniveau van het kind. De dagelijkse routine van school werkt geruststellend voor kinderen en geeft hen de kans om een rouwproces te starten.

Kinderen hebben een omgeving nodig waarin er ruimte is voor pijnlijke emoties. De basishouding om met verdriet en verlies van kinderen om te gaan, is:

- Benader een kind consequent
- Blijf eerlijk
- Creëer een sfeer waarin een kind zich veilig en vertrouwd voelt
- Denk niet in de plaats van het kind maar laat ze zelf vertellen
- Heb aandacht voor het verdriet en geef het een plaats
- Herhaal indien nodig gesprekken en geef het kind tijd

3.5 Conclusie

In dit hoofdstuk met als titel 'Zorgtaken in het onderwijs', wilde ik onderzoeken welke zorg er vanuit basisscholen wordt geboden aan kinderen in scheidingssituaties. Al in hoofdstuk 1, waar ik kort drie schoolreglementen heb besproken, viel me op dat er daar weinig informatie te vinden was over kinderen in een scheidingssituatie. Ik verwachtte dan ook bij het bestuderen van de zorgtaken, meer specifiek het zorgcontinuüm, een handleiding voor scholen om zorgtaken kwaliteitsvol aan te bieden, meer informatie te vinden. Dat is gelukt. Niet veel, maar sporadisch vond ik in de verschillende zorgfasen specifieke informatie over zorg voor kinderen in een scheidingssituatie, vooral in de protocollen voor gedrags- en/of emotionele problemen (in fase 0, 1 en 2 van het zorgcontinuüm, een handleiding voor scholen om zorgtaken kwaliteitsvol aan te bieden). De rode draad is dat leraren een belangrijke functie hebben als het gaat om signaleren van problemen. Leraren zijn geen hulpverleners, maar omdat zij kinderen dagelijks in een constante omgeving zien, kunnen zij, soms beter nog dan ouders en hulpverleners, veranderingen in gedrag opmerken. Daarbij is het belangrijk om een onderscheid te maken tussen enerzijds tijdelijke, situatie- of leeftijdsgebonden situaties en anderzijds ernstige en chronische problemen. Emotionele of gedragsproblemen kunnen het gevolg zijn van een scheidingssituatie. Zo'n situatie thuis (zeker in een vroeg stadium, als er bijvoorbeeld alleen ruzies zijn thuis en nog geen sprake van een scheiding) is natuurlijk niet altijd bekend op school.

En toch wordt van een school verwacht om preventief op te treden bij problemen, geen gemakkelijke taak. In de bijlagen van de zorgtaken in het zorgcontinuüm vond ik daarover meer concrete informatie. Het ging om de bijlage 'verlies en rouw bij kinderen' en welke zorg een school kan bieden aan een leerling die last heeft van de scheiding van zijn ouders. Kinderen waarvan de ouders scheiden, ervaren namelijk ook een gevoel van verlies en rouw. Ze moeten zich aanpassen aan nieuwe dagdagelijkse gezinssituaties en dit brengt veel stress met zich mee. Als leraren hiervan op de hoogte zijn, kunnen ze beter bepaalde kenmerken van stress en regressie beter plaatsen. Zo kan een kind opnieuw moeite hebben met afscheid nemen of tijdelijk minder geconcentreerd zijn of zelfs last hebben van ongelukjes zoals in de broek plassen.

Een leraar kan dan in gesprek gaan met een leerling, luisteren en vragen beantwoorden op een manier die past bij het leeftijdsniveau van het kind. De dagelijkse routine van school werkt geruststellend voor kinderen en geeft hen de kans om een rouwproces te starten. Een kind heeft tijd nodig om de cirkel van verdriet en rouw en het aanpassen aan de nieuwe werkelijkheid te

doorlopen en een nieuw emotioneel evenwicht te vinden. Als dit proces niet goed doorlopen wordt, kunnen kinderen op lange termijn problemen krijgen bij het leggen van contacten en het omgaan met verlies. Overigens is het niet ongewoon dat gevoelens van rouw en verdriet als gevolg van een bepaalde gebeurtenis vele jaren later weer even heftig terugkomen, bijvoorbeeld bij een ziekte of overlijden van een familielid. Ook dan kan een school een enorme steun zijn.

Het viel me op dat er in het zorgcontinuüm, opgesteld door CKB-teams en scholen, duidelijk vermeld staat dat er meer kennis nodig is over de signalen, symptomen, intensiteit en duur van het proces van rouw en verdriet bij kinderen. Er is behoefte aan meer kennis om adequaat op situaties in te spelen. Ik herinner me nog goed de woorden van Manu Keirse in de les 'Gezinnen ondersteunen in crisissituaties'. Hij vond het belangrijk dat alle hulpverleners, artsen, leraren, maar zeker ook kinderen al op jonge leeftijd les krijgen over rouw en verdriet. Iedereen komt hiermee in aanraking tijdens zijn leven. Inzicht in de taken van rouwarbeid is erg belangrijk, net als actief luisteren naar de persoon die een verlies ervaart. Ik kan dat alleen maar beamen.

Tot slot wil ik aan het einde van dit hoofdstuk vermelden dat er scholen zijn die een apart scheidingsprotocol hebben. Daarin kan duidelijk worden vermeld hoe een school omgaat met scheidingsituaties. Omdat ik inhoudelijk meer wilde weten wat scholen bij scheidingsituaties doen, heb ik een korte vragenlijst opgesteld en naar een tweehonderdtal basisscholen gestuurd. Over de resultaten ervan schrijf ik meer in het volgende hoofdstuk. Daar ga ik ook dieper in op de rol die het Expertisebureau Kind | School | Scheiding speelt in Nederland. Ik beschrijf er hoe leraren op Nederlandse scholen hun leerlingen die een scheidings situatie meemaken, ondersteunen. Bij de veranderingsvoorstellen ga ik dieper in op de vraag de ondersteuning die leerlingen in Nederland krijgen ook aangepast en aangeboden kan worden in België.

Hoofdstuk 4 Communicatie tussen school en gescheiden ouders

Hoe ga je als school om met ouders in een scheidingssituatie? Welke wettelijke verplichtingen gelden er als het gaat om informatievoorziening aan ouders? Aan welke richtlijnen moeten leerkrachten zich houden om misverstanden te voorkomen (die bijvoorbeeld kunnen ontstaan als de school niet beide ouders apart informeert)? Wat betekenen het ambtsgeheim en het beroepsgeheim? Ook hier in dit hoofdstuk ga ik uit van een ouders in een 'normale' scheidingssituatie en geen jarenlange vechtscheiding. Daarvoor zijn andere juridische stappen buiten de schoolmuren noodzakelijk. Het gaat er hier om wat er binnen de schoolmuren kan gebeuren en bekend moet zijn om bijvoorbeeld te voorkomen dat een kind wordt opgehaald door een ouder, tegen de gemaakte afspraken in. Of welke ouder gecontacteerd moet worden als een kind ziek wordt in de klas. Een school is een neutrale plek waar leraren onpartijdig zijn. Daarom moet het schoolteam duidelijk en vanuit een gemeenschappelijke visie communiceren, zodat een leraar niet per ongeluk wordt betrokken in een conflict tussen ouders.

In Nederland geeft het Expertisebureau Kind | School | Scheiding aan scholen het keurmerk 'ScheidingsExpertSchool'. Daarmee is voor zowel de school als ouders duidelijk welke verwachtingen en verplichtingen er zijn. Enkele leraren hebben een training gevolgd tot scheidingsexpert en de school heeft een scheidingsprotocol. Omdat ik vanuit de praktijk hier in België meer wilde weten wat scholen over het algemeen doen op het gebied van communicatie naar gescheiden ouders, heb ik een korte vragenlijst opgesteld via het online platform SurveyMonkey. Ik heb deze naar tweehonderd basisscholen in de provincie Antwerpen gemaïld. De vragenlijst is in de bijlage opgenomen. De kon in de periode van 11 mei tot en met 21 mei online worden ingevuld. In totaal heb ik 39 ingevulde vragenlijsten ontvangen. De resultaten ervan heb ik in dit hoofdstuk verwerkt. Het is niet mijn bedoeling geweest om een uitgebreid kwantitatief onderzoek te verrichten. Wel om meer informatie uit de praktijk in mijn bachelorproef op te nemen.

4.1 Recht op informatie

Scholen hebben net als hulpverleningsorganisaties een duidelijk beleid nodig, binnen de wettelijke kaders, over de omgang en informatievoorziening aan gescheiden ouders. Een school heeft het recht om naar informatie te vragen over de volgende vier aspecten:

- het ouderlijk gezag
- de omgangsregeling
- de verblijfsplaats(en)
- eventuele rechterlijke uitspraken over informatievoorziening (voor zover dit nodig is).

Volgens de Belgische wet oefenen ouders in principe altijd samen het **ouderlijk gezag** over hun kinderen uit tot deze meerderjarig (18 jaar) zijn. Het gaat hierbij om juridisch ouderschap; deze personen staan bij de dienst bevolking vermeld als ouders. Het maakt geen verschil of zij (nooit) getrouwd waren, samenwonen of gescheiden zijn. In de wet wordt dit 'co-ouderschap' of 'gezagsco-ouderschap' genoemd. Vaak wordt de term 'co-ouderschap' gebruikt om aan te geven dat kinderen evenveel bij elke ouder wonen, maar dat hoeft dus niet zo te zijn (Expoo, 2021). De

juridische ouders, degene met een familierechtelijke relatie, hoeven niet dezelfde te zijn als de biologische ouder of de ouder die een kind opvoedt (sociaal ouderschap).

Na een scheiding blijft het gezag meestal bij beide ouders. Dit betekent dat beide ouders recht hebben op dezelfde informatie. In uitzonderlijke gevallen ligt het gezag bij één ouder. Dit komt voor bij alleenstaande ouders, na overlijden van één van de ouders of na een scheiding als de rechter het gezag aan één ouder toewijst. In het laatste geval is de ene ouder met het gezag verplicht om de andere ouder op de hoogte te brengen van belangrijke informatie over hun kind. Het gaat dan om: rapporten, uitnodigingen voor oudercontacten, informatiebrieven, uitslagen onderzoeken en belangrijke sociaal-emotionele ontwikkelingen. Een school kan wel aan ouders informeren hoe zij de informatievoorziening naar elkaar geregeld hebben en hierop inspelen. Zo kan een rapport van de ene aan de andere ouder worden doorgegeven zonder dat de school iets doet (Expoo, 2021).

Vanwege het belang van de verdeling van het ouderlijk gezag, raadt o.a. Pieter Stoop (2019) scholen aan om dit op te vragen bij gescheiden ouders. Alleen de authentieke akte (een gerechtelijk vonnis of een notariële akte) is officieel bindend. Andere afspraken of documenten zijn niet rechtsgeldig omdat ouders deze zelf gemakkelijk kunnen veranderen. Omdat ouders ook recht hebben op hun privacy zijn ze niet verplicht om de (volledige) authentieke akte te overhandigen, maar dan kan een school er ook geen rekening mee houden. Als ouders vragen om hen elk apart te informeren, moet een school hieraan meewerken, tenzij dit anders vermeld staat in de akte. Hoe dit in de praktijk verloopt, staat vermeld in het volgende hoofdstuk. Een kind mag niet verantwoordelijk worden gesteld voor het overbrengen van informatie van de ene naar de andere ouder. Ook kinderen hebben recht op privacy en daarom kunnen alleen de juridische ouders informatie opvragen over hun kind. Plusouders of grootouders kunnen dit niet, ook al nemen zij vaak de dagdagelijkse zorg op van een kind, tenzij ze toestemming hebben van beide ouders (Expoo, 2021).

Voor een school is het ook belangrijk om kennis te hebben van de **omgangsregeling** met het kind. Op die manier kan een leerkracht met de juiste ouder contact opnemen bij een ziek kind of een ander probleem. Stel dat een kind na het weekend systematisch geen zwemkleding bij zich heeft, kan de leraar de ouder aanspreken bij wie het kind op dat moment verblijft. Het zou onjuist zijn om de andere ouder of het kind hierop aan te spreken. Door correct de juiste verantwoordelijke aan te spreken, vermijdt een leraar dat een kind als boodschapper wordt 'gebruikt' tussen de ouders (Stoop, 2019).

4.1.1 Ambtsgeheim en beroepsgeheim

Op de site van de Vlaamse Overheid staat bij Onderwijs vermeld dat al het schoolpersoneel ambtsgeheim heeft en geen beroepsgeheim, behalve in bijzondere situaties. Wat dit betekent, leg ik in deze paragraaf uit.

Het ambtsgeheim van een leraar houdt in dat hij vanuit zijn functie alleen vertrouwelijke gegevens mag doorgeven aan personen die daar recht op hebben. Vertrouwelijke informatie mag niet zomaar worden doorgegeven aan andere collega's of aan leden van de begeleidende klassenraad. Een leraar heeft intern spreekrecht, zelfs spreekplicht. Belangrijke informatie moet doorgegeven worden aan de hiërarchische meerdere, de zorgwerkgroep of de cel leerlingenbegeleiding. Het doel

hierachter is om de werking van de school te verbeteren volgens de afspraken die gemaakt zijn op een school. Tegenover ouders en andere personen die buiten de school staan, kan het ambtsgeheim in bijzondere situaties doorbroken worden. Dit komt voor bij een noodtoestand, bij hulpplicht (volgens artikel 422bis strafwetboek) en meldingsplicht (bijvoorbeeld aan het parket, volgens artikel 29 en 30 van het wetboek van strafvordering) (Onderwijs Vlaanderen, 2021).

Het schoolpersoneel heeft geen beroepsgeheim. Leraren zijn geen hulpverleners en kunnen geen hulp- en zorgverlening bieden volgens het decreet Integrale Jeugdhulp. In de praktijk zorgen wachtlijsten in de jeugdhulpverlening er wel voor dat scholen noodgedwongen veel leerlingen lang en intensief opvolgen. Hierbij werken ze samen met het CLB, een partner binnen de Integrale Jeugdhulp. Dit gebeurt aan de hand van de verschillende fasen in het zorgbeleid op school, zoals besproken in Hoofdstuk 3.

Er is wel een uitzondering op de regel waarbij een leraar wel beroepsgeheim heeft. Een minderjarige heeft namelijk het recht om zich te laten bijstaan door een volwassene (volgens artikel 24 van het decreet van 7 mei 2004 betreffende de rechtspositie van de minderjarige in de integrale jeugdhulp). Die bijstand kan verleend worden door een personeelslid van de school waar de minderjarige les volgt. In dat geval heeft een leraar een functioneel beroepsgeheim (volgens artikel 7 van het decreet van 12 juli 2013 betreffende integrale jeugdhulp).

Daar waar het beroepsgeheim aan een hulpverlener de plicht oplegt om vertrouwelijke gegevens geheim te houden (zwijgrecht), betekent het ambtsgeheim voor een leraar dat hij discreet omgaat met vertrouwelijke gegevens. Het onderscheid zit hem in het feit dat degenen met het ambtsgeheim niet vanuit een vertrouwensrelatie informatie krijgen, dus niet op persoonlijke titel, maar wel vanuit het feit dat ze een onderdeel zijn van een organisatie, een school (Onderwijs Vlaanderen, 2021).

4.2 Scheidingsprotocol en afspraken

Na alle theorie en gesprekken met Pieter Stoop van Expertisebureau Kind | School | Scheiding wilde ik weten in hoeverre basisscholen in België werken met een scheidingsprotocol. Meer achtergrondinformatie over de vragenlijst die ik heb afgenomen, is te vinden in het eerste hoofdstuk. Uit de vragen die zorgcoördinatoren hebben beantwoordt, blijkt dat 70% van de scholen (dit zijn 27 van de 39 scholen) geen vastgesteld scheidingsprotocol heeft. Dat betekent niet dat ze geen afspraken hebben gemaakt over kinderen en gescheiden ouders. Zo liet een zorgcoördinator weten: “We hebben duidelijke afspraken om steeds beide ouders te bereiken en een neutrale plaats te zijn”. Een ander heeft het volgende aangegeven: “Rapporten, uitnodigingen voor oudercontacten en andere briefwisseling worden steeds aan beide ouders bezorgd, tenzij het gerecht er anders over beslist heeft”. Een derde voegde het volgende toe: “Bij oudercontacten worden beide ouders op hetzelfde moment uitgenodigd, nooit apart om betwisting te voorkomen. Als ouders een vonnis van de jeugdrechter hebben, worden schoolrekeningen in twee gesplitst. Ook kunnen ouders zelf aangeven of info van de school in tweevoud meegegeven moet worden”.

Een kleine 60% van de zorgcoördinatoren (dit zijn 23 van de 39 scholen) heeft in het administratieprogramma op school duidelijk vastgelegd dat een kind op één of twee adressen

verblijft. Dat betekent ook dat 40% dit niet heeft vastgelegd, wat ik veel vind. Gelukkig weten op bijna alle scholen (90%, dit zijn 35 van de 39 scholen) alle leraren van hun eigen klas welke leerlingen opgroeien in een situatie waarbij de ouders niet meer met elkaar samenwonen. Dat is logisch omdat veel scheidingen plaatsvinden tijdens de basisschoolleeftijd van de kinderen. Dat kwam in hoofdstuk 1 ook al aan bod. Een leraar is naast de ouders een volwassene die nauw betrokken is bij een kind omdat hij vijf dagen in de week zijn leerlingen ziet.

In totaal hebben 82% van de zorgcoördinatoren aangegeven dat er op hun school aan niet-samenwonende ouders gevraagd wordt naar de omgangsregeling met hun kind(eren). Enkele reacties daarbij waren: “We vragen dat wel, maar ouders geven dat weinig tot niet spontaan door”. “We komen dit eerder toevallig te weten”. “We weten dit niet formeel, maar we horen het wel informeel tijdens een oudercontact”. Bijna de helft van de scholen (47%) biedt gescheiden ouders aan om apart van elkaar de ouderavonden te bezoeken. Enkele reacties hierbij waren:

“We proberen oudercontacten, informatieavonden, etc. zoveel mogelijk voor beide ouders tegelijk te laten doorgaan. Op die manier krijgen ze beiden op hetzelfde moment dezelfde informatie. We doen natuurlijk een aanpassing als dit niet mogelijk blijkt”.

“We doen dit op vraag van de ouders apart als zij het samen niet meer kunnen vinden met elkaar, maar we geven de voorkeur aan één oudercontact voor beide ouders tegelijk. Zo horen ze allebei hetzelfde verhaal en kunnen we misverstanden voorkomen”.

Ook wat betreft het mailverkeer met ouders maken scholen afspraken. In de praktijk blijkt dat zo’n 15% van de zorgcoördinatoren de afspraak heeft gemaakt om mailberichten van ouders die niet samenwonen, uitsluitend te beantwoorden wanneer de andere ouder is opgenomen in CC. Een veel voorkomende reactie van zorgcoördinatoren die andere afspraken hebben gemaakt, is: “Wij behandelen alle mailberichten, maar elk antwoord wordt verstuurd met de andere ouder in CC”. Een enkeling antwoordt: “Mailadressen van de meer ‘afwezige’ ouder worden niet altijd doorgegeven aan de school. Ook ouders zelf sturen berichten meestal niet ‘in CC’ naar elkaar”.

Op tweederde van alle scholen (67%) voert iedere leraar jaarlijks minimaal één individueel gesprek met kinderen van gescheiden ouders uit de klas. De meest voorkomende opmerking hierbij is dat leraren kindgesprekken voeren met elk kind van de klas, ongeacht de thuissituatie van de leerling. Sommigen doen dit twee tot drie keer per jaar. Op 75% van alle scholen wordt bij de overdracht aan het eind van het schooljaar de thuissituatie van iedere leerling besproken. Aan het einde van de vragenlijst heeft 75% van de zorgcoördinatoren aangegeven dat hun school extra informatie/ondersteuning kan gebruiken als het gaat over kinderen in scheidingssituaties. Sommigen hebben daarbij aangegeven waaraan ze behoefte hebben:

“Ik heb behoefte aan handvaten om gesprekken te voeren met beide ouders als een leerling emotionele problemen/leerproblemen/aandachtsproblemen heeft op school”.

“Extra ondersteuning is altijd welkom, omdat tegemoetkomen aan zowel de emotionele als de cognitieve noden van de leerlingen veel meer dan een fulltime job is. De klasleerkracht is toegankelijk als vertrouwenspersoon voor de leerlingen. Daarbij zou een aantal uren ondersteuning fijn zijn, waarbij de ondersteuner de leerstof verder inoefent en de juf/meester ruimte heeft voor kleine activiteiten en kindgesprekjes met individuele leerlingen, al dan niet in scheidingscontext (d.w.z. niet persé probleemgeoriënteerd).”

4.2.1 Gesprekken met ouders

In hoofdstuk 3 heb ik uitgebreid gesproken over de zorgtaken op school, beschreven vanuit het zorgcontinuüm. Bij de verhoogde zorg in het algemeen diagnostisch protocol kwam meer informatie aan bod over het belang van het voeren van gesprekken met ouders, wat ik hier graag wil toelichten.

Ouders zijn per definitie de ervaringsdeskundigen van hun kind(eren) en daarom is het raadzaam dat een leraar met ouders in gesprek gaat over de onderwijs-, opvoedings- en ondersteuningsbehoeften. Uiteraard het is belangrijk dat er vanuit alle partijen respectvol wordt geluisterd naar elkaars mening. Samen kan er gezocht worden naar de best mogelijk aanpak, thuis en in de klas. Vanuit de school is vroegtijdige en transparante communicatie belangrijk om de betrokkenheid van ouders te verhogen. De verantwoordelijkheid om het initiatief te nemen, ligt bij de school. Dit geldt ook voor ouders die moeilijk bereikbaar zijn of niet willen meewerken. Scholen kunnen dan gebruikmaken van extra diensten zoals het inzetten van een tolk, een brugfiguur of een intercultureel bemiddelaar. Het benutten van informele momenten aan de schoolpoort en daar een kort gesprek voeren in heldere taal, kan ook al helpen, blijkt uit Prodiagnostiek die haar informatie haalde uit de tekst 'Ouderbetrokkenheid en samenwerken met ouders' van o.a. Pameijer (2018).

Het is in het belang van een kind dat leraren zich meerzijdig partijdig opstellen in gesprekken met ouders. Dit betekent dat zij, terwijl ze met de ene ouder praten, de niet-aanwezige ouder ook betrekken in het gesprek. Van elke leraar wordt dan ook een open, niet-oordelende houding verwacht. Een goede relatie met ouders betekent ook transparante communicatie, samen duidelijke afspraken maken en de informatie die ze delen over hun kind, serieus nemen. Beide ouders, ook al zijn ze gescheiden, hebben een gemeenschappelijk belang: ze willen dat het goed gaat met hun kind op school (Grevelt & Van der Pluijm, 2013).

4.2.2 Gesprekken met kinderen

In dit hoofdstuk ging het bewust om de communicatie tussen de school en gescheiden ouders, maar toch wil ik in deze paragraaf ook kort aandacht besteden aan gesprekken met kinderen. Uit de reacties van zorgcoördinatoren op de vragen die ik hen stelde, gaven zij zelf ook aan dat er op hun school, naast oudercontacten ook individuele kindcontacten plaatsvinden.

Individuele kindgesprekken kunnen een positieve invloed hebben op de houding en het gedrag van kinderen in de klas. Ze mogen zelf hun mening geven en voelen zich actief betrokken. Leerlingen kunnen vaak heel goed hun gedrag verklaren en oplossingen of veranderingen benoemen. Natuurlijk wordt er dagdagelijks gecommuniceerd met leerlingen, maar individuele kindgesprekken worden nog te weinig structureel ingepland, zo concluderen Van der Pluijm & Grevelt (2013).

Wanneer leraren in gesprek gaan met een kind, houden ze uiteraard rekening met de loyaliteit van de leerling ten aanzien van zijn ouders, maar ook tegenover andere familieleden, etnisch-culturele groepen en medeleerlingen. Vanzelfsprekend passen leraren ook hun taalgebruik aan aan de leeftijd en het ontwikkelingsniveau van en Kind. Ook naar kinderen toe is een niet-oordelende houding belangrijk. Het allerbelangrijkst is actief luisteren zonder oordeel of advies te geven. Beter

is het om open vragen te stellen en erkenning te geven voor de moeilijke thuissituatie en het verdriet en andere gevoelens die erbij horen en er mogen zijn. Steun bieden is fijn voor een leerling, maar als er meer zorg nodig is, moeten leraren ook hulp in durven schakelen van bijvoorbeeld het zorgteam (Singendonk & Meesters, 2012).

4.3 Conclusie

Dit hoofdstuk stond in het teken van communicatie tussen basisscholen en gescheiden ouders. Er is veel literatuur beschikbaar over ouderbetrokkenheid en ouderparticipatie in het algemeen op school, maar specifiek rond 'samenwerken' met ouders in scheidings- en scheidingssituaties niet. Terwijl toch elke leraar met deze doelgroep te maken heeft. Wat moeten scholen weten over 'het recht op informatie', 'ouderlijk gezag' etc.? Mogen of moeten zij bijvoorbeeld gescheiden oudercontacten aanbieden? En hoe communiceren zij daarover naar ouders? Elke leraar moet extra alert zijn op zijn onpartijdigheid bij ouders in scheidings- en scheidingssituaties om niet onnodig in een conflict terecht te komen. Expoo en Onderwijs Vlaanderen bieden wel handvaten om daarmee om te gaan.

Via een onderzoek onder zorgcoördinatoren werd meer duidelijk over de situatie in de praktijk. Opvallend vond ik dat maar 30% van de scholen een vastgesteld scheidingsprotocol heeft. Daarin kan een school haar verwachtingen en verplichtingen duidelijk maken richting gescheiden ouders. Gelukkig betekent het hebben van 'geen scheidingsprotocol' niet dat scholen helemaal geen afspraken hebben gemaakt over kinderen en gescheiden ouders. Zo liet een zorgcoördinator weten: "We hebben duidelijke afspraken om steeds beide ouders te bereiken en een neutrale plaats te zijn". Wat me ook opviel, is dat 40% van de scholen in hun administratieprogramma niet heeft vastgelegd dat een kind op één of twee adressen verblijft. Gelukkig weten op bijna alle scholen alle leraren van hun eigen klas wel welke leerlingen opgroeien in een situatie waarbij de ouders niet meer met elkaar samenwonen. Dat is logisch omdat veel scheidingen plaatsvinden tijdens de basisschoolleeftijd van de kinderen. Dat kwam in hoofdstuk 1 uitgebreid aan bod. Een leraar is naast de ouders een volwassene die nauw betrokken is bij een kind omdat hij vijf dagen in de week zijn leerlingen ziet.

Hoofdstuk 5 Veranderingsvoorstellen

Mijn centrale onderzoeksvraag op mesoniveau in het begin van deze bachelorproef (en uiteraard de rode draad tot aan het einde toe) was om als gezinswetenschapper te onderzoeken op welke manier(en) leraren van basisscholen verstrekt kunnen worden bij de ondersteuning van hun leerlingen die een scheidingssituatie meemaken of hebben meegemaakt. Mijn focus lag op de samenwerking tussen het schoolteam, de ouders en kinderen. Vanuit **drie invalshoeken** heb ik naar dit laatste hoofdstuk toegewerkt:

- Een ontwikkelingspsychologisch perspectief
- Zorgtaken in het onderwijs
- Communicatie tussen school en gescheiden ouders

Mijn veranderingdoel was om met al deze opgedane kennis te komen tot betekenisvolle ondersteuning aan scholen bij kinderen in scheidingssituaties. In de volgende paragrafen geef ik meer uitleg bij mijn **drie veranderingsvoorstellen**:

- Inventariseren van ondersteuningsbehoeften bij scheidingssituaties
- Scheidingsprotocol op school
- Kennis delen over kinderen in scheidingssituaties

5.1 Inventariseren van ondersteuningsbehoeften bij scheidingssituaties

Welke kennis en zorg is er al binnen een school als het gaat om kinderen ondersteunen in een scheidingssituatie? Dat is het beginpunt voor een schoolteam, om in kaart te brengen wat er al is en waar er nog behoefte aan is. Zo wordt ook duidelijk of er draagvlak is voor een visie en beleid voor kinderen in een scheidingssituatie. Basisscholen werken met het zorgcontinuüm, waarbij de fasen van zorg in het onderwijs elkaar opvolgen. Het beschrijft welke zorg er wanneer mogelijk is ter inspiratie voor en ondersteuning van scholen.

Het zorgcontinuüm is samengesteld voor scholen en CLB's met respect voor de autonomie van elke school. Welke zorg er aan scheidingskinderen geboden kan worden vanuit de verschillende fasen van zorg (brede basiszorg, de verhoogde zorg en de uitbreiding van de zorg) staat uitvoerig beschreven in Hoofdstuk 3. Daar kwam ik tot de conclusie dat slechts sporadisch gesproken werd over zorg voor leerlingen in een scheidingssituatie. Alleen in een bijlage van het zorgcontinuüm werd uitvoeriger ingegaan op het proces van rouw en verdriet die kinderen meemaken bij een scheiding en welke zorg een school dan kan bieden.

Dat kinderen wel degelijk extra zorg nodig hebben, bleek ook uit literatuuronderzoek in hoofdstuk 1. Ik realiseer me goed genoeg dat scholen kunnen denken: "Is het onze verantwoordelijkheid om extra zorg te bieden aan kinderen in scheidingssituaties?" Toch kunnen scholen er niet omheen. Per klas zijn er gemiddeld zes leerlingen uit een gebroken gezin, dus scheidingsproblematiek komt hoe dan ook de klas binnen (Stoop, 2019).

Met een vragenlijst onder zorgcoördinatoren heb ik een begin gemaakt van een inventarisatie naar scheidingsprotocollen op school. Daaruit bleek dat slechts 30% van de scholen over een dergelijk

protocol beschikt. Daarbij hebben sommige scholen wel aangegeven dat dit niet betekende dat ze geen afspraken hebben gemaakt. Een andere opvallende conclusie was dat 75% van de zorgcoördinatoren heeft aangegeven dat hun school extra informatie/ondersteuning kan gebruiken als het gaat over kinderen in scheidingssituaties. Daarom ontwikkelde ik als veranderingsvoorstel een inventarisatievragenlijst voor scholen. Zij kunnen die binnen hun schoolteam gebruiken en zo in kaart brengen welke behoeften er zijn.

De inventarisatievragenlijst is gebaseerd op een voorbeeld uit het boek 'Omgaan met scheiding op school' van Pieter Stoop (2019). In Nederland wordt met een inventarisatievragenlijst op scholen in kaart gebracht welke onderwerpen wel of niet breed gedragen worden binnen het schoolteam. Het is een instrument voor bewustwording van de noden waarna een school kan overgaan tot actie. Vooral de onderwerpen waarover de meningen verdeeld zijn, zijn interessant om daarover in discussie te gaan. Een voorwaarde om de vragenlijst uit te zetten binnen het schoolteam is wel dat er een veilige sfeer heerst en ieder personeelslid zijn mening durft te uiten. Een schoolteam moet er rekening mee houden dat er onder de personeelsleden ook gebroken gezinnen zijn en dat kan emotioneel moeilijk zijn (Stoop, 2019).

Inventarisatievragenlijst voor een schoolteam

	Heel belangrijk	Belangrijk	Neutraal	Niet zo belangrijk	Totaal onbelangrijk
Ik heb behoefte aan een scheidingsprotocol					
Ik wil dat in het administratieprogramma op school duidelijk wordt vastgelegd dat een kind op 1 of 2 adressen verblijft					
Iedere leraar weet van zijn klas welke leerlingen opgroeien in een situatie waarbij de ouders niet meer met elkaar samenwonen					
Niet-samenwonende ouders moeten aangeven hoe de omgangsregeling eruit ziet					
We bieden gescheiden ouders aan om apart van elkaar het oudercontact te bezoeken					

We behandelen mailberichten van ouders die niet samenwonen, uitsluitend wanneer de andere ouder is opgenomen in CC					
Elke leraar voert jaarlijks minimaal één individueel gesprek met kinderen van gescheiden ouders uit de klas.					
Bij de overdracht aan het eind van het schooljaar bespreken we de thuissituatie van iedere leerling.					
Ik heb behoefte aan een specialist op het gebied van scheidingssituaties die ik vragen kan stellen als het nodig is.					

Met behulp van deze inventarisatievragenlijst kan een school een duidelijk beeld creëren van wat de school belangrijk vindt of juist niet op het gebied van scheidingssituaties. Een school kan er bijvoorbeeld voor kiezen om proactief richting gescheiden ouders aparte oudercontacten aan te bieden. Juridisch gezien is een school verplicht om ouders met gezag beiden te informeren (zie hoofdstuk 4) maar eigenlijk is hier de onderliggende vraag: vinden we als schoolteam dat we ouders gelijkwaardig moeten behandelen? Waarschijnlijk zal iedereen daarop 'ja' antwoorden, maar als dat betekent dat een leerkracht daardoor extra gesprekken moet voeren over een kind met gescheiden ouders, zal hij daar ook extra tijd in moeten investeren. Het gaat dan in feit om een afweging tussen het eigen belang en het belang van de ouders en kinderen.

Een gemeenschappelijke visie is een noodzaak

Een aantal zorgcoördinatoren heeft als reactie bij de vragenlijst ingevuld dat ze de voorkeur geven aan één oudercontact per kind zodat beide ouders op hetzelfde moment dezelfde informatie horen en dit niet voor onderlinge misverstanden kan zorgen. De inventarisatievragenlijst kan meer van deze acties voor gescheiden ouders blootleggen. Op basis daarvan kan een school beleid en afspraken vastleggen over de omgang met gescheiden ouders. Scholen kunnen ook beslissen om gescheiden ouders te betrekken bij de ontwikkeling van beleid. Dit is heel goed mogelijk via de oudervereniging. Het is dan de vraag in welk stadium de school ouders wilt informeren over de stappen die genomen moeten worden. Er is geen 'juiste' weg, alleen is een gemeenschappelijke visie die gedragen wordt door het hele schoolteam wel een noodzaak zodat ouders op dezelfde manier te woord worden gestaan, ongeacht bij welke leraar hun kind(eren) zitten.

5.2 Scheidingsprotocol op school

Zoals in het vorige veranderingsvoorstel ook aangehaald werd, komt scheidingsproblematiek hoe dan ook de klas binnen. Veel scholen hebben geen scheidingsprotocol of plan van aanpak, maar worden er toch mee geconfronteerd. Dat kan zwaar zijn voor zowel leerlingen als leraren en ouders. Een basis van waaruit heldere afspraken zijn geformuleerd, biedt rust. Tijdens mijn zoektocht online vond ik talrijke voorbeelden van scheidingsprotocollen van Nederlandse basisscholen en een enkele van een kinderdagverblijf in België.

In Nederland is het Expertisebureau Kind | School | Scheiding opgericht die leraren trainingen biedt tot scheidingsexpert op hun school. Als een school aan bepaalde verplichtingen voldoet kan ze een keurmerk behalen tot ScheidingsExpertSchool. Zo'n school is gecertificeerd door het Expertisebureau Kind | School | Scheiding op basis van een goedgekeurd scheidingsprotocol. Daarnaast is er een ScheidingsExpert op school aanwezig. Door het keurmerk weten ouders dat er op een school kennis en expertise is in het omgaan met kinderen in scheidingssituaties. Dit betekent ook dat er duidelijke afspraken zijn tussen school en gescheiden ouders.

In België is de Werkgroep preventie Hoogconflicteuze Scheiding (HCS, met o.a. vertegenwoordigers van het CLB, CAW, K&G) een belangrijke partij die in Oost-Vlaanderen een aanbod heeft ontwikkeld voor onderwijsactoren, kinderopvanginitiatieven en hulpverleners. Zo is er een speciaal inschrijfformulier ontwikkeld om kinderen van gescheiden ouders in te schrijven op school. Dankbaar maak ik hiervan gebruik voor de uitwerking van mijn tweede veranderingsvoorstel: een scheidingsprotocol op school. Alsof puzzelstukjes nu op zijn plaats vallen, nadat ik in het begin van mijn bachelorproef enorm verwonderd was dat scholen in hun schoolreglement niets hebben vermeld over gescheiden ouders bij de inschrijving. Misschien is het niet geplaatst om dit hier te melden, maar omdat het om de opleiding Gezinswetenschappen *met* levenservaring gaat, vind ik dit toch een belangrijk detail. Zelf vul ik jaarlijks een medische fiche in voor mijn dochter op school en omdat er geen plaats is voor een tweede verblijfsadres, verwijs ik naar de achterzijde waar ik alle gegevens noteer, ook de verblijfsregeling. Zo is duidelijk wie wanneer gecontacteerd kan worden als verantwoordelijke ouder. Natuurlijk contacteert een school best beide ouders in geval van nood, maar dan moeten deze ook bekend zijn.

Voorbeeld scheidingsprotocol

In een scheidingsprotocol besteedt een school aandacht aan de volgende aspecten:

- De informatievoorziening naar gescheiden ouders
- Beleid over extra begeleiding voor leerlingen in de klas
- De signalerende rol van de leerkracht

Ik bespreek hieronder een bestaand schoolprotocol van een basisschool in Nederland en bekijk welke inhoud ook voor een school in België gebruikt kan worden. Het voorbeeld is van de school waar Pieter Stoop lesgeeft: Nutsbasisschool Dirk van Veen in Breda. Het scheidingsprotocol telt vijf pagina's. Hierin wordt o.a. gesproken over een vragenlijst voor niet-samenwonende ouders, ouderavonden en correspondentie.

Vragenlijst

“Niet-samenwonende ouders zal gevraagd worden een vragenlijst in te vullen om te kunnen bepalen hoe de informatievoorziening over het kind zal plaatsvinden. Het is dus belangrijk tijdig te melden dat er sprake is van een situatie waarin de ouders niet (meer) samenwonen. Jaarlijks zal er gevraagd worden of er wijzigingen zijn in de omstandigheden waarnaar in de vragenlijst wordt gevraagd.

Het doel van de vragenlijst (een bijlage uit het Draaiboek Echtscheiding) is om praktische informatie te verkrijgen over het woonadres van de ouders en over de wijze waarop ouders hun ouderschap na de scheiding hebben geregeld. Zo kunnen de scholen bepalen hoe informatie over het kind verstrekt kan worden en kunnen misverstanden (zoals bijvoorbeeld het meenemen vanuit school van het kind, tegen de gemaakte afspraken of rechterlijke uitspraken in) voorkomen worden. School kan (bijvoorbeeld in geval van onduidelijkheid) inzage vragen in een ouderschaps-of zorgplan en kan ook vragen naar inzage in een rechterlijke beschikking” (Scheidingsprotocol NBS Dirk van Veen, Breda).

Ouderavonden en andere informatie

“In principe nodigen de scholen de met het gezag belaste ouders gezamenlijk uit voor informatie (10-minuten) gesprekken, adviesgesprekken of voor andere gesprekken over het kind. Het rapport en andere kindspecifieke informatie wordt in de regel via het kind aan de met het gezag belaste ouders verstrekt. De momenten van uitreiking worden aangekondigd in de jaarkalender van school. De nieuwsbrieven zijn openbaar toegankelijk via aanmelding en/of via de website van de verschillende scholen”.

Correspondentie

“Correspondentie zal in principe gericht zijn aan beide met gezag belaste ouders en dus niet slechts aan de ouder bij wie het kind volgens de Gemeentelijke Basis Administratie staat ingeschreven of volgens de door de ouder verstrekte gegevens. Via het schooladministratieprogramma wordt steeds meer correspondentie verstuurd via email. Indien beide met gezag belaste ouders hun emailadres op school beschikbaar hebben gesteld, ontvangen beiden alle correspondentie.”

Onderlinge problemen tussen ouders

“De scholen zijn primair gericht op onderwijs, waarbij onder meer veiligheid en rust van het kind gewaarborgd dienen te worden. Om die reden is het niet toegestaan dat ouders hun onderlinge relationele problemen of conflicten op school of via school beslechten.”

Onpartijdigheid

“De scholen hebben primair het belang van het kind voor ogen en zijn onpartijdig ten aanzien van problematiek die met de scheiding van de ouders te maken heeft. Informatie over het kind zal niet aan anderen dan aan ouders worden verstrekt. Uitzonderingen op die regel gelden onder andere voor instanties als het Advies- en Meldpunt Kindermishandeling en de schoolarts. Ook wanneer beide ouders instemmen met informatieoverdracht of wanneer dit middels een uitspraak van de rechter is opgelegd, kan school derden informeren”.

De besproken onderdelen hierboven, kunnen ook prima toegepast worden in een scheidingsprotocol voor basisscholen in België.

5.3 Kennis delen over signalen bij kinderen in scheidingsituaties

Uit de literatuur die ik verzamelde bij mijn eerste invalshoek in hoofdstuk 2, blijkt dat signalen moeilijk te herkennen zijn. Dankbaar maakte ik dan ook gebruik van het onderzoek van Haartsen (2017) die met zijn onderzoek een overzicht maakte van ruim vijftig signalen die leerkrachten kunnen gebruiken om problemen bij leerlingen als gevolg van een scheiding op te kunnen merken en actie te kunnen ondernemen. Dit onderzoek kwam voort uit de richtlijn "Scheiding en problemen van jeugdigen", opgesteld in Nederland als gevolg van de Jeugdwet die er in 2015 werd aangenomen. Deze jeugdwet heeft als doel om allerlei schakels in de keten van jeugdhulpverlening op te roepen om vroegtijdig mogelijke gedragsproblemen bij kinderen te signaleren en advies te geven over geschikte hulpverlening.

De lijst met signalen van scheidingsproblematiek bij kinderen blijkt in de praktijk voor leerkrachten eerder een hulpmiddel te zijn in plaats van een volwaardig instrument. Voor een besluit tot een bepaalde vorm van hulpverlening blijft een professionele afweging, afgestemd op de individuele leerling met het probleemgedrag noodzakelijk. Leerkrachten en lokale hulpverleningsorganisaties kunnen wel sneller en gericht samenwerken, bijvoorbeeld door als maatschappelijk team langs te gaan op scholen of door het organiseren van creatieve en interactieve informatieworkshops (Haartsen, 2017). Natuurlijk zijn leraren op zichzelf ervaringsdeskundigen voor wat betreft hun leerlingen. Zij zien de kinderen vijf dagen per week in een constante omgeving en kunnen veranderingen daarom opmerken. Leraren zijn daarom nog geen hulpverleners, maar samen met ouders en mogelijk het CLB kunnen ze vroegtijdig inspelen op de situatie en het welbevinden van kinderen helpen verhogen. School is een neutrale plaats voor kinderen waar ze vrij kunnen leren en spelen.

Hoe kunnen leraren concreet kennis delen over kinderen in scheidingsituaties? In hoofdstuk 4 legde ik uit dat schoolpersoneel ambtsgeheim heeft en niet onnodig vertrouwelijke informatie mag delen met collega's. In het geval van bespreken van casussen en van elkaar leren zodat niet iedereen het wiel opnieuw moet uitvinden, is het niet onnodig en zelfs leerzaam. Na een rondvraag bij medestudenten die eerder ook een lerarendiploma hebben, blijkt dat er tijdens hun studie niet veel aandacht werd besteed aan extra zorg voor kinderen die het nodig hebben. Ook een paar ouders die recent gestart zijn met de opleiding, bevestigden dat. Ik zou nu kunnen adviseren dat er al tijdens de lerarenopleiding meer aandacht besteed mag worden aan kinderen in scheidingsituaties omdat ze extra ontwikkelingstaken hebben, maar dat is niet realistisch. Het is niet de bedoeling om meer zorgtaken neer te leggen bij leerkrachten. Wel kunnen zij meer geïnformeerd worden over scheidingsproblematiek en zo nog beter signalen bij kinderen herkennen en erkennen. Zij observeren en verzamelen informatie op handelniveau over de ontwikkeling van leerlingen en ze kunnen hun acties aanpassen aan de hand van de fases in de zorg (brede basiszorg, verhoogde zorg of uitgebreide zorg). De 'echte' zorgtaken kunnen ze overlaten aan zorgcoördinatoren en CLB-medewerkers die hen daarin ondersteunen.

Het is raadzaam om binnen het schoolteam meer bekendheid te geven aan de signalen van scheidingsproblematiek zodat ze herkend en erkend worden. Een tijdelijke verandering in gedrag is altijd mogelijk, maar wanneer het lang duurt, kan het verontrustend zijn. Dit ligt ook aan de leeftijd

van het kind, zoals uitgebreid aan bod is gekomen in hoofdstuk 2: de ontwikkelingspsychologische invalshoek.

Het is hoe dan ook goed om kennis te delen met elkaar, voor zover dat al niet gebeurt. Er zijn de informele gesprekken in de koffiekamer, de oudercontacten, de kindcontacten etc. Toch kan het heel waardevol zijn om een themabijeenkomst te organiseren over scheiding waarbij leraren en ouders met elkaar in gesprek gaan over hoe een school hierin zou kunnen verbeteren. Hierbij moet wel opgelet worden dat het geen bijeenkomst vol met problemen wordt. Eerder zou de school krachtgericht kunnen werken met het ook op mogelijkheden en talenten van het schoolteam en de ouders. Intervisies onder leraren zijn ook mogelijk. Hierbij worden bijzondere situaties in de klas uitgewisseld. Dat gebeurt in de hulpverlening ook. Verschillende technieken zijn bruikbaar, zoals de OASE-techniek, maar er zijn er meer.

Zo is reflectie bedoeld om leraren na te laten denken over hun gedrag in de klas, wat voor effect dat op de leerlingen heeft en hoe een leraar zich daarbij voelt. Dit kan tot het inzicht leiden dat bijvoorbeeld een leraar met zijn gedrag onbewust het gedrag van een kind verstrekt en voor meer problemen zorgt. Uit het zorgcontinuüm vond ik bij basiszorg, vorming en opleiding op het gebied van emotie en gedrag, een passende opmerking. Daarin stond dat een leraar best regelmatig feedback vraagt aan collega's of leerlingbegeleiders over de eigen competenties en aanpak in de klas bij het omgaan met gedragsproblemen in de klas. De feedback werkt ondersteunend en verhoogt de eigen vaardigheden. Men mag niet vergeten dat probleemgedrag bij kinderen ook het welbevinden en/of het zelfvertrouwen van leraren kan aantasten. Informele steun door een collega of meer formele steun via coaching of een gesprek met het zorgteam of de directie, kan enorm helpen. Volgens Stoop (2019) is het delen van informatie en omgaan met leerlingen met probleemgedrag altijd teamwerk. Zo is het bij de ene collega mogelijk om zich te ontladen over een bepaalde situatie en bij de ander is reflecteren op het eigen handelen mogelijk. Bij het informeren van leerkrachten over scheidingsproblematiek of het gebruikmaken van intervisiegesprekken kan een gezinswetenschapper zeker ook een meerwaarde bieden, bijvoorbeeld vanuit het CLB, een Huis van het Kind of een andere partner.

5.3.1 Informatiefiche over kinderen met gescheiden ouders

Om leerkrachten en CLB-medewerkers, maar ook ouders te informeren en te sensibiliseren, heb ik concreet een informatiefiche ontwikkeld over kinderen met gescheiden ouders. In het onderwijs wordt veel met informatiefiches gewerkt bij leer- en ontwikkelingsstoornissen, dus leraren zijn bekend met deze methodiek (Eureka Leuven, 2021). Natuurlijk betekent het niet dat er bij kinderen met gescheiden ouders sprake is van een leer- of ontwikkelingsstoornis, maar door de heftige situatie kan een kind tijdelijk ander gedrag vertonen. Het is goed als leraren zich daarvan bewust zijn. Wanneer er sprake is van langdurig probleemgedrag of wanneer er andere factoren meespelen, kan verder gezocht worden naar eventuele (leer)stoornissen.

De informatiefiche voor kinderen met gescheiden ouders geeft een kort overzicht van gedragskenmerken met daarbij een aantal tips in de vorm van do's en don'ts. De kenmerken passen uiteraard niet allemaal bij elke leerling met gescheiden ouders, maar geven wel richtlijnen. Een leraar maakt zelf een keuze in functie van de klas en de betreffende leerling (Eureka Leuven, 2021).

<p>Leerlingen met gescheiden ouders kunnen opvallen door tal van tijdelijke veranderingen in hun gedrag. Als leraar ben je in de unieke positie om signalen op te vangen en hier vroegtijdig op in te spelen zodat probleemgedrag voorkomen kan worden.</p> <p>Ieder kind reageert verschillend op de scheiding van zijn ouders, maar in alle situaties kan deze informatiefiche houvast bieden.</p>	
<p>Mogelijk zwakke kanten</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Weinig concentratie ○ Afspraken en spullen vergeten ○ Weinig zelfvertrouwen ○ Zich afsluiten voor sociale contacten ○ Verbaal of fysiek agressief gedrag vertonen ○ Overdreven emoties tonen 	<p>Mogelijk sterke kanten</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Groot inlevingsvermogen ○ Flexibel ○ Begrip voor problemen van anderen ○ Creatief in het bedenken van oplossingen ○ Groot doorzettingsvermogen
<p>Wat moet je vooral wel doen en wat niet?</p>	
<p>Do's</p>	<p>Don'ts</p>
<p>Accepteren</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Aanvaard dat een leerling het moeilijk heeft en toon begrip. Laat voelen dat je gelooft in de leerling. ○ Accepteer de mogelijke behoefte aan routinematig gedrag, dat biedt veiligheid en structuur. <p>Stimuleren en begeleiden</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Motiveer en leg nadruk op talenten. ○ Maak oogcontact en geef directe feedback. ○ Leer de leerling om 'hulp' te vragen. ○ Controleer regelmatig de agenda. ○ Ondersteun in conflictsituaties. <p>Compenseren</p>	<p>Begeleiding en aanpak</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Oefeningen die in de klas niet gemaakt werden, meegeven naar huis. ○ Onverwacht aan het bord oefeningen laten maken. ○ Verwachten dat een leerling iets onthoudt (zonder het hem te laten noteren). <p>Taalgebruik</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Opmerkingen maken als: je hebt zeker weer je spullen niet bij je? ○ Zeg niet: 'Je hebt niet geleerd'. Vraag wel: 'Hoe heb je iets aangepakt/geleerd?' ○ Slecht spreken over één van de ouders. <p>Gedrag</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Straf geven als de leerling iets vergeten is.

<ul style="list-style-type: none"> ○ Laat de leerling gebruik maken van het materiaal van de klas (passer, atlas etc.) als hij/zij iets vergeten is. ○ Kijk wat goed gaat en minder goed en leer de leerling gebruik te maken van zijn/haar sterke kanten. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Punten aftrekken als een taak niet tijdig wordt afgegeven zonder aan te leren hoe tijdig iets af te geven. ○ Boos worden zonder uitleg over gewenst gedrag.
--	--

In de informatiefiche hierboven staan tips voor leerkrachten zodat ze kinderen in scheidingssituaties beter kunnen helpen op school. Het belangrijkste is misschien wel dat leraren begrip tonen voor leerlingen met gescheiden ouders en niet slecht spreken over één van de ouders. Als leraren begrip opbrengen voor de gevoelens van kinderen, voor hun minder goeie prestaties, voor het feit dat ze hun huiswerk hebben laten liggen bij de andere ouder, helpen ze hun leerlingen in een hele moeilijke periode thuis. Samen met een leerling kan een leraar bekijken wat kan helpen, zonder boos te worden of straf te geven. Leraren oordelen in geen geval over de ouders omdat kinderen nu eenmaal loyaal zijn naar beide ouders toe. Loyaliteitsproblemen moeten voorkomen worden.

Voor de informatiefiche die ik ontwikkelde voor kinderen met gescheiden ouders, heb ik gebruik gemaakt van een sjabloon uit de Map Leerzorg. Daarin kunnen leraren, CLB-medewerkers, maar ook ouders een aanbod vinden over de zorg van leerlingen met leer- en ontwikkelingsstoornissen. In deze map stond op pagina 20 de volgende opmerking:

“We rekenen op enthousiaste gebruikers die aanvullingen en nieuwe fiches willen ter beschikking stellen van anderen. Dat kan op www.letop.be. Mail je bijdrage naar info@letop.be en wij plaatsen ze op de site. Op die manier hopen we een uitwisseling van materialen en ervaringen op gang te brengen. Met opmerkingen en tips kan je ook terecht op het forum 'leerzorg' op de website” (Eureka Leuven – Map Leerzorg, 2004).

Omdat ik helemaal voor het idee ben om materialen uit te wisselen en ervaringen te delen, heb ik mijn informatiefiche voor kinderen met gescheiden ouders naar hen gemaïld in de hoop dat deze aan de Map Leerzorg wordt toegevoegd.

Naast de lijst met do's en don'ts voor leraren in de omgang met kinderen met gescheiden ouders, kunnen leraren kinderen echt het verschil maken door rekening te houden met de volgende vijf principes:

1 – Ken de thuissituatie van elk kind

Zorg dat je weet welke leerlingen gescheiden ouders hebben, ook al is de scheiding lang geleden gebeurd. Wees voorzichtig als de scheiding net gebeurd is en informeer bij de leerling of hij klaar is om het te delen met de klas. Zorg er ook voor dat je weet hoe de omgangsregeling eruit ziet. Ook is het belangrijk om te weten of een ouder een stiefouder of een biologische ouder is. Voor een kind is dit een groot verschil.

2 - Bied een veilige vertrouwde plek

Zorg dat de klas en de school een veilige en vertrouwde plek blijven in een periode waarin hun thuissituatie dat niet kan bieden. Houd daarom vast aan een normale structuur en regels in de klas. Maak de scheiding bespreekbaar en luister goed. Breng een leerling eventueel in contact met een lotgenoot. Voer op een filosofische manier een klasgesprek over verschillen tussen mensen en de goed en minder goede kanten van elk individu. Blijf daarnaast ook grenzen stellen op een rustige en begripvolle manier.

3 – Geef persoonlijke aandacht

Geef je leerling op een subtiele passende manier extra persoonlijke aandacht, zoals een schouderklopje of een glimlach. Zo laat je het kind weten dat het bij jou terecht kan. Ook een persoonlijk gesprekje over iets heel anders dan de scheiding, zoals sport of een favoriet spel, kan wonderen verrichten.

4 - Blijf geloven in je leerling

Blijf in een leerling geloven, ook al gaan de leerprestaties achteruit. Het komt vaak voor dat een leerling tijdelijk slechtere punten haalt, logisch als je bedenkt hoeveel zorgen hij heeft (en extra ontwikkelingstaken zoals uitgebreid beschreven in Hoofdstuk 2). Spreek je vertrouwen uit. Bijles kan helpen, maar een leerling tijd geven om de scheiding een plek te geven, is belangrijker.

5 - Signaleer problemen

Houd de psychologische ontwikkeling en het gedrag van je leerling extra goed in de gaten. Als leerkracht heb je een bijzondere rol om veranderingen bij kinderen op te merken nog voordat het verergert en daadwerkelijk probleemgedrag wordt. Vraag advies bij collega's of een zorgteam en bespreek je zorgen met de ouders.

Leraren moeten dit zeker niet allemaal alleen doen. Zij hebben een zorgteam waarop ze kunnen terugvallen. Het zal eerder een probleem zijn om de tijd te vinden om te investeren in scheidingsproblematiek. Als gezinswetenschapper wil ik dit thema graag op de kaart zetten bij scholen. In mijn functie bij Huis van het Kind wil ik daar verder aan werken. Deze bachelorproef is dan wel het eindwerk van mijn opleiding Gezinswetenschappen, het is tegelijk ook een nieuw begin.

Hoofdstuk 6 Algemeen besluit

De wereld van een kind komt op zijn kop te staan als zijn ouders scheiden. Bij een scheiding zijn niet alleen de ouders en kinderen betrokken, ook andere familieleden, vrienden, leerkrachten en professionele hulpverleners kunnen een belangrijke rol spelen (Pasteels et al., 2014). Bij alle scheidingen waarbij minderjarige kinderen betrokken zijn, moeten de kinderen zich aanpassen aan nieuwe gezinsstructuren met veranderende rolpatronen. Omdat een kind nergens zoveel tijd doorbrengt als thuis en op school, kunnen ook leerkrachten een belangrijke rol vervullen in het scheidingsproces dat een kind doormaakt. In deze bachelorproef stond de volgende vraag centraal: *Op welke manier(en) kunnen leraren van basisscholen hun leerlingen, die een scheidingssituatie meemaken of hebben meegemaakt, effectief ondersteunen?*

In elke klas op de basisschool zitten gemiddeld zes kinderen met gescheiden ouders, volgens Pieter Stoop, eigenaar van Expertisebureau Kind | School | Scheiding (2019). Volgens hem ben je als leerkracht verplicht om je op de hoogte te stellen van de omstandigheden bij een scheiding en de risico- en beschermingsfactoren, niet alleen van het kind, ook van de omgeving. De probleemsituatie werd verkend via een literatuurstudie vanuit drie verschillende invalshoeken, gecombineerd met een praktijkverdieping. Huis van het Kind Borgerhout bood me een enorm boeiende stageplaats die ik zelfs kon verzilveren in een job, maar de probleemsituatie van kinderen in scheidingssituaties kon ik er niet verkennen. Achteraf bekeken, kon ik juist daardoor zelfs 'de praktijk' vanuit verschillende perspectieven bekijken. Ik bestudeerde Belgische schoolreglementen en verzamelde resultaten op basis van een vragenlijst onder zorgcoördinatoren in de provincie Antwerpen. Daarnaast voerde ik gesprekken met het Nederlandse Expertisebureau Kind | School | Scheiding en een scheidingsexpert van een school in Breda. Tot slot bestudeerde ik scheidingsprotocollen. Dit alles met als doel drie veranderingen voor te stellen vanuit mijn functie van (toekomstige) gezinswetenschapper.

In eerste instantie onderzocht ik met deze bachelorproef het ontwikkelingspsychologisch perspectief van kinderen in scheidingssituaties op zoek naar de **extra ontwikkelingsstaken** die kinderen in scheidingssituaties hebben. De grondige bestudering van relevant lesmateriaal bracht inzichten in de verschillende manieren om de ontwikkeling van opgroeiende kinderen te bekijken (o.a. die van Freud, Piaget en Erikson), maar ik miste specifieke informatie over kinderen in scheidingssituaties. Andere bronnen (waaronder Singendonk & Meesters, 2013) leerden me dat kinderen bij een scheiding van hun ouders de situatie moeten leren begrijpen en accepteren. Daarbij moeten zij leren omgaan met gevoelens van verlies en schuld. Hoe kinderen daarmee omgaan, is afhankelijk van hun leeftijd en van verschillende interne en externe beschermingsfactoren. Belangrijke kindfactoren zijn: egoveerkracht, temperament en intelligentie. Enkele belangrijke omgevingsfactoren zijn: relatie tussen de ouders, ouder-kindrelatie en eventuele nieuwe partners van de ouders. Deze factoren zijn heel duidelijk en herkenbaar en in veel literatuurstudies genoemd. Dat een scheiding invloed heeft op de schoolresultaten en het psychologisch welzijn van kinderen, wordt ook door veel onderzoeken bevestigd (Haartsen, 2017 en Spruijt & Kormos, 2014).

Na de ontwikkelingspsychologische invalshoek, bracht invalshoek twee de **zorgtaken van basisscholen** in kaart. Leerkrachten zijn de aangewezen personen om gedragsveranderingen te signaleren (Omer & Wiebenga, 2015). Leerkrachten hebben een unieke positie en kunnen veel betekenen voor een kind in een scheidingssituatie. Als belangrijke volwassene in het leven van een kind hebben leraren, naast de ouders, bijna dagelijks zicht op de ontwikkeling van een kind en

kunnen daardoor al in een vroeg stadium gedragsveranderingen opmerken en gedragsproblemen helpen voorkomen. Over het algemeen laten kinderen in een scheidingssituatie veranderingen zien op sociaal-emotioneel gebied, maar ook hun gedrag en leerprestaties kunnen veranderen (Van der Pluijm & Grevelt, 2013). Volgens het zorgcontinuüm, een handleiding voor scholen om zorgtaken kwaliteitsvol aan te bieden, zijn er vier fases van zorg (Prodiagnostiek, 2021). Per fase werd uitgezocht welke zorg er mogelijk is voor kinderen met gescheiden ouders. Daarbij kunnen Pedagogische Begeleidingsdiensten (PBD) en Centra voor Leerlingenbegeleiding (CLB) ondersteuning bieden aan scholen.

Een belangrijke conclusie na het bestuderen van de zorgtaken van basisscholen is dat emotionele en/of gedragsproblemen bij kinderen niet altijd in verband worden gebracht met een scheidingssituatie omdat die thuissituatie (zeker in het begin) niet bekend is op school (Prodiagnostiek, 2021). Een andere conclusie was dat er duidelijk nood is aan meer kennis over de signalen, symptomen, intensiteit en duur van het proces van verdriet en rouw bij kinderen om adequaat erop in te spelen. Een andere belangrijke vaststelling is dat scholen zelf zorgen voor een preventief beleid voor crisissituaties en rouwverwerking, maar dat er bij de zorgtaken niet wordt gesproken over een apart scheidingsprotocol.

Met een scheidingsprotocol kunnen scholen duidelijk maken welke verwachtingen en verplichtingen zij hebben tegenover gescheiden ouders. Over de **communicatie tussen gescheiden ouders en scholen** ging de derde invalshoek. Bijna 40 zorgcoördinatoren reageerden op een oproep om online een vragenlijst hierover in te vullen. Hieruit blijkt dat 70% van de scholen geen scheidingsprotocol heeft. Dat betekent niet dat ze geen afspraken hebben gemaakt over kinderen en gescheiden ouders. Zo liet een zorgcoördinator weten: “We hebben duidelijke afspraken om steeds beide ouders te bereiken en een neutrale plaats te zijn”.

Op basis van de inzichten vanuit de gekozen invalshoeken, werd het mogelijk om drie voorstellen tot verandering uit te werken die een antwoord bieden op de centrale vraag van dit eindwerk (zie bovenaan het Algemeen besluit). Als eerste is er een **voorstel tot inventarisatie van ondersteuningsbehoeften bij scheidingssituaties** binnen scholen. Dat is het beginpunt voor een schoolteam, om in kaart te brengen wat er al is en waar er nog behoefte aan is. Dat kan met behulp van de inventarisatievragenlijst. Zo wordt duidelijk of er draagvlak is voor een visie en beleid voor kinderen in een scheidingssituatie.

Na een inventarisatie is het volgende voorstel om een apart **scheidingsprotocol** te ontwikkelen voor de school. Een basis van waaruit heldere afspraken zijn geformuleerd, biedt rust voor zowel ouders, kinderen en de school. Het laatste voorstel tot verandering gaat over het **delen van kennis over de signalen bij kinderen in scheidingssituaties**. Hoe meer situaties herkend worden, hoe meer erkenning er volgt. Een hulpmiddel hierbij is een informatiefiche over kinderen met gescheiden ouders. Daarop staan o.a. concrete tips in de vorm van do's en don'ts voor leraren in de omgang met kinderen van gescheiden ouders. De informatiefiche past mogelijk in de Map Leerzorg dat een aanbod aan zorg via internet ter beschikking stelt. Als mijn verzoek tot het publiceren van de informatiefiche wordt goedgekeurd, kunnen leraren, CLB-medewerkers, maar ook ouders ervan gebruikmaken.

Hoofdstuk 7 Literatuurlijst

- Emmery, K., & Wiewauters, C. (2016). *Awel, ik ben in de war door de scheiding van mijn ouders. Een kwalitatieve analyse van de gesprekken van kinderen en jongeren met Awel over de scheiding van hun ouders*. Geraadpleegd op 11 januari 2021, via https://cdn.nimbu.io/s/wiwrkx/assets/Definitief_rapport_Awel_ik_ben_in_de_war_dor_de_scheiding_van_mijn_ouders.pdf
- Eureka Leuven (2004). *Map 'Leerzorg'*. Geraadpleegd op 29 mei 2021, via <https://eurekaleuven.be/map-leerzorg/>
- Expoo. *Brochure 'Een kind van gescheiden ouders inschrijven in de kinderopvang: zo doe je dat'*. Geraadpleegd op 23 mei 2021, via <https://expoo.be/brochure-een-kind-van-gescheiden-ouders-inschrijven-in-de-kinderopvang-zo-doe-je-dat>
- Haartsen, F. (2017). *Gebroken gezinnen: Door professionals waargenomen signalen van scheidingsproblematiek als indicatie voor hulpverlening*. [Masterthesis]. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Haverkort, C., & Spruijt, E. (2012). *Kinderen uit nieuwe gezinnen: Handboek voor school en begeleiding*. Houten: LannooCampus.
- Keirse, M. (2002). *Kinderen helpen bij verlies. Een boek voor al wie van kinderen houdt*. Tielt. Lannoo.
- Omer, H., & Wiebenga, E., (2015). *Geweldloos verzet in gezinnen: Een nieuwe benadering van gewelddadig en zelfdestructief gedrag van kinderen en adolescenten*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Onderwijs Vlaanderen. Geraadpleegd op 12 mei 2021, via <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/ambtsgeheim-en-beroepsgeheim-in-onderwijs>
- Pameijer, N., Denys, A., Timbremont, B., & Van De Veire, H. (2018). *Handelingsgericht werken. Samenwerken aan schoolsucces*. Vlaamse editie, p.145-196. Leuven: Acco.
- Pasteels, I., Smit, S., Bastaits, K., & Mortelmans, D., (2014). Kennis over en gebruik van professionele echtscheidingsbemiddeling in het licht van de wet van 18 juli 2006. *Relaties en Nieuwe Gezinnen*, 4 (4), pp. 1-30. Geraadpleegd op 26 mei 2021 via <http://www.relatiesennieuwegezinnen.be>
- Prodiagnostiek (z.d.). Geraadpleegd op 9 april 2021, via <https://www.prodiagnostiek.be/?q=zorgcontinu%C3%BCm-en-beslisboom>
- Singendonk, K., & Meesters, G. (2012). *Kind en echtscheiding: Een ontwikkelingspsychologisch perspectief*. Amsterdam: Pearson.
- Spruijt, A.P., & Kormos, H. (2010). *Handboek scheidende kinderen*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Stoop, P. (2019). *Omgaan met scheiding op school*. Dordrecht: Instondo B.V.

- Struyf, E., Adriaensens, S., & Verschueren, K. (2013). *Geïntegreerde zorg op school. Een inspiratieboek voor de praktijk*. Leuven: Acco.
- Van der Pluijm, A., & Grevelt, M. (2013). *School en echtscheiding: Alledaagse begeleiding binnen een schoolbreed beleid*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Van Eyken, M., & Wiewauters, C. (2014). Een week mama, een week papa? Wat kinderen bij een scheiding echt nodig hebben. Tiel: Lannoo.
- Villa Pinedo. Open brief voor leraren. Geraadpleegd op 6 november 2019, via <https://www.villapinedo.nl/open-brieven/>
- Wallerstein, J.S. & Blakeslee, S. (1989). *Nieuwe kansen: Mannen, vrouwen en kinderen, tien jaar na de echtscheiding*. Utrecht: Het Spectrum.
- Wallerstein, J.S. & Corbin, S.B. (1989). Daughters of Divorce: Report from a Ten-Year Follow-Up. *American Journal of Orthopsychiatry*, 59 (4), 593-603.
- Wanders, Y. (2018). De rol van de omgeving bij echtscheidingsprocessen waarbij minderjarige kinderen betrokken zijn. *Projectwerk*. Odisee Hogeschool Schaarbeek.
- Werkgroep preventie Hoogconflictueuze Scheiding (HCS). Geraadpleegd op 2 maart 2021 via <https://www.caw.be/hoe-wij-helpen/preventie/vechtscheidingen-voorkomen/werkgroep-preventie-hoogconflictueuze-scheiding-hcs/>

Schoolreglementen en scheidingsprotocol:

- Schoolreglement basisschool De Kolibrie Antwerpen. Geraadpleegd op 15 oktober 2020 via <https://www.stedelijkonderwijs.be/dekolibrie/schoolreglement-42>
- Schoolreglement kleuterschool De Musjes, Antwerpen. Geraadpleegd op 15 oktober 2020 via <https://www.stedelijkonderwijs.be/demusjes/schoolreglement-49>
- Schoolreglement vrije school Sint Ursula, Antwerpen. Geraadpleegd op 15 oktober 2020 via <https://sintursulawilrijk.be/lagere-school/info-1/schoolreglement.html>
- Scheidingsprotocol Nutsbasisschool in Breda. Geraadpleegd op 21 mei 2021 via <https://nbsdirkvanveen.nl/downloads/>